

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

“Допущено до захисту”

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А.

Реєстраційний № _____

“ ___ ” _____ 20__ р.

“ ___ ” _____ 20__ р.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА РОБОТА ДОБРОВОЛЬЧИХ
ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ:
УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ ТА ЛЕГІОНИ ПОЛЬСЬКІ

Кваліфікаційна робота магістра
групи ІС-м-23
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)
Шевченко Анастасії Сергіївни
Керівник: к.і.н., доцент
Тарасов Андрій Валерійович

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Шевченко Анастасія Сергіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Анастасія Шевченко

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1 Аналіз історіографії проблеми дослідження.....	6
1.2 Джерельна база та методологія дослідження.....	11
Висновки до першого розділу.....	15
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА РОБОТА УСС ТА ЛЕГІОНІВ ПОЛЬСЬКИХ.....	16
2.1 Історичний контекст виникнення УСС та Легіонів Польських.....	16
2.2 Зовнішня пропаганда УСС та Легіонів Польських.....	22
2.3 Внутрішня пропаганда УСС та Легіонів Польських.....	34
2.4 Агітаційна діяльність УСС та Легіонів польських в контексті австрійської пропаганди.....	44
Висновок до другого розділу	57
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	62
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З початком повномасштабного вторгнення Росії фокус уваги суспільства знову змістився на хід бойових дій минулого, історичні приклади нестандартних військових операцій і вплив інформаційно-психологічних технологій на населення. Дослідники та пересічні громадяни занурились у вивчення світових війн, щоб знайти для себе відповіді на питання, які турбують їх в сьогоденні за допомогою проведення паралелей, порівнянь і всебічного аналізу. Вже на перших етапах ознайомлення з українською історією стало очевидним, що в нас є досвід боротьби, в тому числі й в інформаційному полі. На фоні цього стала нагальною потреба вивчення пропагандистської діяльності наших співвітчизників у минулому. Особливої уваги в цьому контексті заслуговують події Першої світової як такої, що започаткувала інформаційно-психологічні операції в наближеному до сучасного вигляді, і як такої, що була несправедливо ігнорована протягом усього періоду панування радянської влади. На нашу думку, так само важливо при розгляді цього питання залучити доробок Польщі, аби розширити розуміння власних можливостей ведення агітаційної роботи паралельно з діяльністю сусідньої країни в цій сфері.

Через таврування Великої війни «буржуазною» радянською владою на сьогоднішній день в українській історіографії немає комплексних досліджень, які могли б цілком охопити цю проблему, тому актуальність даної роботи полягає в заповненні наявних прогалів, а також в досягненні порозуміння між Україною та Польщею. Це дослідження орієнтоване на специфічні джерела внутрішнього зв'язку між бійцями, а також на ті, котрі продукувалися для зовнішнього споживача, з метою виведення їх на передній план в подальших наукових розвідках.

Мета дослідження – проаналізувати інформаційно-пропагандистську діяльність збройних формувань Українських січових стрільців і Легіонів польських з порівнянням їх можливостей у формуванні громадської думки під час Першої світової війни.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- Проаналізувати історіографію з питання інформаційно-пропагандистської діяльності та джерельну базу дослідження.
- Окреслити історичні передумови формування Українських січових стрільців та Легіонів польських.
- Визначити методи та засоби пропаганди, які використовувались УСС та Легіонами польськими для досягнення своїх цілей.
- Порівняти пропагандистські практики обох збройних формувань.
- З'ясувати роль агітаційної діяльності національних формувань в австрійській пропагандистській системі, та порівняти її з імперськими методами.

Об'єкт дослідження – військова пропаганда в роки Першої світової війни.

Предмет дослідження – інформаційно-пропагандистська діяльність збройних формувань Українських січових стрільців та Легіонів польських.

Хронологічні межі – 1914-1918 рр.

Географічні межі – країни Центрально-Східної Європи.

Практичне значення отриманих результатів.

- Отримані результати можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень у сфері вивчення інформаційно-пропагандистської діяльності.
- Створюється додатковий стимул у налагодженні наукового діалогу між Україною та Польщею.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів та загальних висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Аналіз історіографії проблеми дослідження

Як уже зазначалося, з причин тривалого періоду радянської окупації українська історіографія втратила багато часу й багато потенційного наукового доробку, який могло бути створено відразу по завершенню Першої світової. Тому на сьогоднішній день ми відчутно відстаємо як в загальному осмисленні подій Великої війни, так і в окремих її аспектах.

Перші історичні праці про цей період писалися учасниками або ж очевидцями тих подій, тому їхнім науковим роботам притаманна певна емоційність, упередженість, слабка джерельна база, акцент на власних спогадах і так далі. Так, протягом 20-30-х років ХХ ст. в центрі наукових зацікавлень перебували революційні події 1917-1921 рр., а особливо захоплення влади більшовиками. Найвиразнішим елементом цих історичних доробків є класовий підхід до оцінки суспільно-політичних явищ, аналіз Першої світової виключно як події, що підводить до головного – революції 1917 року, зокрема для обґрунтування необхідності встановлення більшовицької влади. Такими були дослідження М. Скрипника, М. Бунегіна, Г. Ачканова [61; 26; 23].

Загалом же на перших етапах опрацювання спадку Першої світової радянські і західні історики зосереджували всю свою увагу саме на військових подіях та зовнішній політиці, а особливо на пошуках головних винуватців війни. Але в подальші роки європейські історики відійшли від спроб визначити основного призвідника цієї катастрофи, зосередившись на психологічному стані солдат з різних боків фронту, ментальності, суспільним настроям і т.д., внаслідок чого пішли значно далі своїх колег, які працювали в радянському таборі.

З 1991 року кардинальних змін не відбулось. Так, О. Реєнт і Б. Янишин оцінюють сучасні дослідження як більш описові, ніж аналітичні [27, с. 44], тобто

як такі, що покликані радше ознайомити з подіями, а не вивести якусь фундаментальну ідею або наріжне питання. Дане твердження знаходить підтримку в цьому дослідженні, адже при вивченні необхідної для вказаної теми літератури складалося враження, ніби читачу намагаються сучасною мовою прорекламувати невідомі йому події та персоналії, замість того, щоб подати нові інтерпретації чи поставити на порядок денний якийсь проблемне питання.

Загалом же все, що наразі відомо про інформаційно-пропагандистську діяльність 1914-1918 рр., започаткував Г. Ласвель – політолог, професор Чиказького та Єльського університетів у своїй праці «Техніка пропаганди у Світовій війні» [45], яку побачив світ ще 1927 року. Він же виділив чотири основні стратегічні цілі пропаганди, прояви яких зустрічалися й в ході свого дослідження:

- 1) формування ненависті до ворога;
- 2) підтримка дружніх відносин з союзниками;
- 3) збереження відносин з нейтральними країнами й по можливості залучення їх на свій бік;
- 4) деморалізація ворога.

Був і ряд пізніших досліджень, які розкривали механіку дії пропаганди, як серед усіх учасників Першої світової, так і на прикладі окремих держав. Серед таких праць найбільш відомого українського вченого, що вивчає інформаційні та психологічні війни Г. Почепцова «Інформаційні війни» [57] та стаття польської дослідниці А. Юркевич «Військова пропаганда» [68].

Відносно новою ланкою у вивченні спадку Першої світової війни вважають вивчення карикатур як інструменту пропаганди та їх впливу на формування суспільної свідомості. Вони відігравали значну роль у поширенні ідей, впливаючи на емоції та погляди людей, використовуючи в якості відволікаючого маневру гумористичне чи сатиричне забарвлення. Дослідниками, які вивчали це

питання, є К. Рожак [58; 59] та В. Михалевич [50]. Малюнки описаного характеру були важливою складовою і для даного дослідження також.

Проте, якщо брати до уваги порівняльні наукові роботи наближені до теми цієї кваліфікаційної роботи, то найбільш інформативними в цьому плані були дослідження пропаганди Австро-Угорської та Російської імперії. Так, наприклад, надзвичайно об'ємною в цьому питанні є дисертація О. Мосієнка [54], яка розкриває багато деталей взаємних інформаційно-психологічних операцій Росії та Австро-Угорщини. Також слід відмітити інші праці О. Мосієнка, де доволі вичерпно було проаналізовано результати протиборотства пропагандистських машин двох імперій на основі нарративних джерел (які соціальні групи були більш сприятливі до інформаційних операцій, а які менш, як змінювалась довіра до власної преси та преси ворога і таке інше) [52].

Цей дослідник наголошує, що перший етап досліджень інформаційно-психологічного впливу почався відразу після закінчення бойових дій. Причиною було широке застосування агітації, тому перші роботи носили прикладний характер. Під час другого етапу 1920-1980-х рр. була проаналізована пропагандистська і контрпропагандистська діяльність більшовиків. І вже від 1991 р. розпочався третій період, який ознаменувався відходом від ідеологічних штампів і введенням до наукового обігу раніше неопублікованих архівних матеріалів [53, с. 65-66].

Що стосується досліджень діяльності УСС, то в межах цієї роботи пропонується така точка зору, що їх відлік справедливо починати ще за часів активної роботи легіону, адже практично відразу розвивається стрілецьке літописання, де здобутки української армії оцінюються самими бійцями. Так, наприклад, О. Назарчук навесні 1915 р. опублікував нариси «Слідами Українських Січових Стрільців» і «Над Золотою Липою». Одним із перших фундаментальних досліджень по легіону Українських січових стрільців можна вважати доробок О. Думіна [33].

Щодо розкриття питань, які викликають зацікавлення в рамках інформаційно-пропагандистської роботи, то частину відповідей можна знайти в працях, які стосуються діяльності Пресової квартири. До таких авторів відносяться О. Макойда, С. Сегеда, К. Рожак-Литвиненко [47; 60; 59] та інших. М. Лазарович у своїй праці висвітлює найбільшу кількість нюансів пов'язаних з роботою цього органу [43]. Хоча в жодній з них інформаційно-психологічні операції стрільців не розбираються окремою темою.

З польської сторони маємо також дослідника М. Козубеля, який дуже ґрунтовно вивчав шлях УСС. Наприклад, він розкрив таке гостре питання як порушення дисципліни, дезертирство стрільців, якого в українській історіографії достеменно не вивчали. Також М. Козубель порівняв досвід УСС з досвідом Легіонів польських, приділивши увагу основним положенням: походження військових формацій зі скаутських організацій, екіпірування, представники особового складу, чисельність, подальша доля [72], але він так само не торкався проблеми організації інформаційно-пропагандистської роботи.

Загалом польська історіографія зіткнулася з тією ж проблемою, що і наша вітчизняна, коли учасники війни невдовзі стали її дослідниками, а отже перші праці були наповнені суб'єктивізмом, особистими почуттями та упередженнями. Нам слід розуміти, що провідну роль у дослідженні періоду Великої війни в Польщі відігравали насамперед спеціальні інституції такі як Військово-історичне бюро (WBH) та Інститут вивчення новітньої історії Польщі ім. Юзефа Пілсудського. В цьому контексті відразу треба загадати про Ю. Стахевича [79]. Проте навіть сучасні дослідники відзначають, що в Польщі все ще помітно бракує будь-якої серйозної дискусії, наприклад, щодо політичного боку історії польських добровольчих формувань [63, с. 151]. Інформаційно-пропагандистську роботу Легіонів польських так само розкривають лише в контексті мистецтва бійців чи фахівців з допоміжних організацій і до того ж дуже побіжно.

Також в ході вивчення наявних наукових праць було помічено таку тенденцію: і в українській, і в польській історіографії спостерігається певне уникання вжитку слова «пропаганда» стосовно інформаційної чи художньої діяльності своїх співвітчизників під час Великої війни. Значно активніше використовуються інші терміни («ідеологія», «вербування», «просвітницька діяльність», «національно-політична праця»), але саме «пропаганда» зустрічається рідше. Можливо, всі ті слова застосовують з міркувань недопущення дискредитації власних історичних діячів чи надання їхній роботі шляхетнішого забарвлення, проте мимоволі пригадується поведінкова модель Російської імперії, котра вживала поняття «пропаганда» лише стосовно ворожої діяльності, свою ж інформаційну активність пропагандою ніколи не називали [54, с. 97-98], що також є одним із неочевидних прийомів пропаганди.

Хоча сам по собі цей термін не несе негативної конотації, він має латинське походження і в буквальному перекладі означає «щось, що підлягає поширенню». За тлумачним словником української мови пропаганда – це поширення і постійне, глибоке та детальне роз'яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань [62, с. 246.]. Тобто зовсім не обов'язково ці ідеї, погляди та знання мають бути деструктивними чи аморальними, вони можуть бути й рівно протилежними за своєю суттю. Г. Ласвель стверджував, що шкідливим для суспільства є не саме застосування пропаганди, а трансляція та нав'язування ідей несприятливих для суспільства.

Таке уникання певної термінології до того ж брак комплексних досліджень з даного питання ускладнюють роботу наступному поколінню дослідників і змушують працювати з історіографією так, наче її треба проціджувати крізь сито. Подібний підхід може створити оманливі уявлення про власну історію, її надмірну романтизацію, що легко підхоплюється мас-медіа через їхню зацікавленість у популярних сюжетах, а звідти це розповсюджується серед непідготовлених читачів.

З усього вищенаведеного можна зробити висновок, що тема Першої світової в усіх її аспектах все ще потребує уваги дослідників і громадськості, адже як слушно зауважив один із дослідників – Велика війна стала називатися «забутою» не лише, тому що її фактично відразу затьмарила Друга світова, а ще й через те, що людство не винесло з неї жодних уроків, навпаки, вона дала досвід ведення затяжних воєнних дій. І якщо 1918-1919 рр. здавалися початком ери демократії, то невдовзі в Європі знову запанували тоталітарні режими [27, с. 15-16]. Тема ж пропагандистської діяльності в часи Першої світової війни, на нашу думку, в подальшому має розглядатися не лише на рівні пропагандистських машин великих імперій, а й на рівні набагато менших організацій, чия боротьба подекуди велася на два фронти – проти власного «пана» та зовнішнього ворога.

1.2 Джерельна база та методологія дослідження

Джерельна база дослідження складається з періодичних видань УСС «Український самохотник» та «Червона калина», які започаткували з зими 1916 року. Їхні номери виходили нерегулярно з причин важких фронтових умов, постійних переміщень та подекуди загибель авторів. Друкувалися вони гектографічним або шапірографічним способом невеликим тиражем. Серед текстових повідомлень там розміщені також графічні зображення, що також послуговувало візуальними засобами впливу на стрільців. Деякі з цих малюнків потім випускали в форматі листівок, які так само входять в джерельну базу даної праці.

Важливою частиною роботи Пресової Квартри при УСС стало створення власних друкованих видань. Поштовою для заснування стрілецької преси була окупація Львова російськими військами, через що випуск українських часописів було припинено. Наприклад, останній номер «Діла» вийшов 2 вересня 1914 року, після чого більшість працівників редакції роз'їхалися. Для стрільців, які й без

того вже розмірковували над власними видавничими проєктами, це було лише приводом. Так у селі Замкова Паланка взимку 1915 року, під час постою Коша УСС, вийшла поема Романа Купчинського «Новінада» з ілюстраціями О. Куриласа. Вона була надрукована в єдиному екземплярі на 21 сторінку. Сюжет поеми зосереджений на романтичних пригодах Новіни, популярного серед стрілецької молоді ще з передвоєнних часів, його стосунках з дівчиною Маргіткою та фронтових буднях, описаних у віршованій формі. Усі персонажі твору та ілюстрацій мають реальних прототипів. Цей проєкт став прецедентом, що довів здатність стрільців створювати власні видання, які будуть користуватися попитом. Потім були часописи «Бомба» (з 1916 р. – 3 числа), «Самопал» (від травня 1916 р. – 3 числа), «Самохотник» (вийшло 40 чисел), «Усусу» (за 1916-1917-ті рр. – 7 чисел) [58, с. 495].

З джерел польської сторони для даного дослідження було залучено часописи «Шрапнель» і «Відвагу», які мають подібне візуальне оформлення, підбір матеріалу, а також вони створювалися й тиражувалися в схожий спосіб. Так само важливою базою для порівняння інформаційно-пропагандистської діяльності обох військових формацій стали польські листівки та плакати.

В окреслених періодичних виданнях можна побачити за якими методами та засобами працювала внутрішня інформаційно-пропагандистська робота стрілецтва, або ж самопропаганда. Вона фактично виступала і в ролі виховного елементу легіону, і в ролі підтримки бойового духу військових. Адже, не зважаючи на прийняту присягу австрійському цісареві, стрільці не втрачали нагоди підкреслити свою окремішність і не приховували своїх прагнень до створення незалежної держави.

Схожою ситуація була і в Легіонах польських, які вимушені були доводити власному народу важливість своєї боротьби, рекрутувати нових бійців і мотивувати тих, хто вже воює в їх лавах. Як пише Я. Одзімковський Польські легіони не здобули широкої суспільної підтримки, тому пізніше Перша бригада

звернеться до свого народу з такими словами: Ми більше не хочемо від вас визнання,/ Ні ваших слів, ні ваших сліз!/ Закінчилися дні, коли ми стукали/ До ваших сердець, до ваших грудей! [75, с. 57]. Проте у польських легіонерів була допоміжна організація письменників, які створювали прокламації, листівки, політичні памфлети, були хронікерами своїх військових формувань [74, с. 35]. Тобто інформаційно-пропагандистські операції наших сусідів носили більш централізований, більш розгалужений характер з перспективою на створення власної держави, на відміну від аналогічних українських, які проявлявся стихійно та вибудовувалися «знизу».

Важливість вивчення гумористичного спадку часів Першої світової війни ґрунтується ще й на тому, що протягом останніх років в Україні склалася така ситуація, коли телефір та інтернет-стрічка середньостатистичного громадянина заповнювалися чужою сатирою, яка приховано та відверто проявляла зневагу до українців та їхньої держави [38, с. 47]. Наразі маємо значні позитивні зрушення в цьому напрямку, проте дослідження нашого історичного досвіду може додатково сприяти цьому, адже ми маємо приклади успішного скерування гумору на власний народ без приниження національної гідності.

Під час висвітлення даної теми використано синонімічні терміни «пропаганда», «інформаційно-психологічна операція», «агітація», а для практичних прикладів передачі пропагандистського матеріалу – «періодична преса», «листівки», «часописи». Дослідження тематики інформаційно-пропагандистської роботи двох добровольчих формувань Австро-Угорщини УСС та Легіонів польських здійснено на основі принципів: історизму, об'єктивності, системності.

Принцип історизму допоміг провести хронологічну реконструкцію суспільно-політичних подій у їхніх історичних взаємозв'язках. Основою для цього стала перевірена інформація, що дозволило уникнути ідеологічних упереджень. Завдяки цьому принципу вдалося глибше зануритися в реалії того

часу, провести всебічний аналіз складових імперської пропаганди та інформаційно-психологічної діяльності УСС та Легіонів польських.

Одночасно з цим був дотриманий принцип об'єктивності, який передбачає сприйняття джерел як відображення реальної дійсності та застосування неупередженого наукового підходу до подій Першої світової війни. Критичний аналіз українських та польських наукових праць дозволив уникнути суб'єктивізму, перекручень і спроб пристосувати факти під певну наукову позицію. Застосовуючи системний принцип об'єкт мав розглядатися як складову частину єдиного цілого, де всі елементи та частини діють узгоджено. Цей підхід дозволяє визначити роль і значення пропаганди у суспільно-політичних процесах тогочасного населення.

Для написання кваліфікаційної роботи було застосовано такі групи методів: загальнонаукові та спеціально-історичні. Загальнонауковий метод такий як контент-аналіз дозволив проаналізувати фронтові часописи, листівки та інші агітаційні матеріали, чим вдалося виокремити ключові теми, риторичні прийоми, образи та символи використані для національної пропаганди. Варто підкреслити, що порівняльно-історичний метод відіграв одну з найважливіших ролей, адже основою цього дослідження було саме зіставлення положень, можливостей та способів організації власної агітаційної діяльності двома добровольчими формувань в межах однієї імперії. Фактично всі відомості, котрі стосувалися інформаційно-пропагандистської діяльності українців і поляків, опрацьовувалися за допомогою цього методу, внаслідок чого було виділено як спільні, так і відмінні риси їхньої роботи. Використання синхроністично-хронологічного методу стало важливим доповненням до попереднього підходу, тому що він дозволив простежити еволюцію агітаційної діяльності, виявити залежність між змінами у фронтовій ситуації та адаптацією методів пропаганди. Отже, поєднання загальнонаукових та спеціально-історичних методів разом із

концептуальними підходами та принципами наукового пізнання дозволило повністю досягти поставлених цілей і виконати завдання дослідження.

Висновки до першого розділу

Проаналізувавши наукову літературу, яка стосується даного дослідження, можна зробити висновок, що ця тема не розкрита повною мірою, вона все ще потребує всебічних наукових розвідок і ґрунтовного аналізу. Прогалини, які існують в вітчизняній історіографії з об'єктивних причин, лише підтверджують цю тезу. Так само існує необхідність в розширенні наших міжнародних зв'язків посередництвом підняття гострих питань в наукових дискусіях, вивчення досвіду сусідніх країн, його порівняння з нашим доробком і таке інше.

Джерела обрані для цієї роботи мають великий дослідницький потенціал, який ще не розкритий повною мірою, адже продукти художньої діяльності являються не менш інформативними, ніж офіційні документи тієї доби. Методи та принципи наукової роботи застосовані під час написання кваліфікаційної праці дозволили об'єктивно опрацювати наявний матеріал і виконати всі поставлені завдання.

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА РОБОТА УСС ТА ЛЕГІОНІВ ПОЛЬСЬКИХ

2.1 Історичний контекст виникнення УСС та Легіонів Польських

Епоху, що передувала найбільшій людській катастрофі, нерідко називають золотим віком стабільності. Підвалини геополітичної системи, котра тоді панувала у світі, ми знаходимо в рішеннях Віденського конгресу, де по факту визначилось, що розвиток міжнародних відносин повністю залежатиме від вузького кола з п'яти великих європейських держав (Великобританії, Франції, Пруссії, Австро-Угорщини, Росії). Домовленості між цими країнами якоюсь мірою можна оцінювати як прообраз Європейського союзу.

Хоча разом з прагненням миру, розділенням моральних цінностей і закріпленням кордонів національних держав ці домовленості також мали на меті ведення зовнішньої політики обмеженим колом людей і протистояння революціям. Тобто з одного боку після наполеонівських війн Європа нарешті впродовж довгого часу могла існувати в стані спокою, укріплення зовнішніх зв'язків, торгівлі та наукового прогресу, але з іншого боку продовжувалась колоніальна конкуренція, почалася гонка озброєнь, наростало незадоволення усталеним станом речей (як от, наприклад, становище Німецької імперії, яке не відповідало зростанню її економічної могутності), відбувалося й накопичення певних очікувань від цього «золотого віку», котрий от-от мав завершитись або чимось величним, або чимось жахливим.

Зазначені процеси відбувалися не лише в правлячих, наукових чи інтелектуальних колах, а й серед широких верств населення. Фундаментальну думку з цього приводу висловив В. Єрмоленко, на симпозіумі «Довга тінь масового насильства: приклад України, 1919–2019». У його доповіді йшлося про те, що молодь 1910-х зовсім не поділяє цінностей своїх батьків, а поняття

стабільності для них нецікаве та нудне. За його словами це люди, які понад усе цінують ризик і вважають, що найінтенсивніша точка життя – це та, де ти це життя можеш втратити. Саме тому ці люди з таким ентузіазмом рушають на війну, чому ми в сьогоденні надзвичайно дивуємося. В. Єрмоленко підсумовує цю думку таким чином «Я би назвав це покоління – поколінням людей, які втомилися від миру» [34].

Слід відразу зазначити, що зі сторони великих імперій, які виступили головними ініціаторами Першої світової і які різного роду маніпуляціями втягнули в неї ще 38 держав, ця війна була невинуватою, несправедливою і загарбницькою. Вона велася за ресурси, на які вони не мали права, руками народів, які вони не мали право утримувати. Тим не менш саме початок цієї бійни привів в дію механізм визволення цих країн шляхом виходу на політичну арену, здобуттям військового досвіду, зосередженням зброї в руках звичайних людей і так далі. Такими виявилися в тому числі й шляхи України та Польщі до незалежності.

Однією з допоміжних ланок у цьому процесі була Весна народів 1848 року. Нехай повсюдно ці революції програли, проте вони дали сам досвід боротьби. Завдяки їхній рушійній силі стали можливими проведення всіх необхідних реформ, а також було зроблено перший крок до об'єднання таких країн як Італія та Німеччина.

Щодо українського та польського населення, то станом на 28 червня 1914 року вони перебували в приблизно однаковому скрутному положенні:

- Відсутність власної держави.
- Поділ земель між двома імперіями (у випадку Польщі йшлося навіть про поділ між трьома імперіями).
- Поступова асиміляція з народом держав-поневолювачів.
- Відчуття безперспективності боротьби.

Однак стартові позиції Польщі все ж були дещо кращими, ніж в Україні. Зокрема в Галичині поляки займали перші посади в адміністративних установах і таких, що стосуються економічного життя краю. Їм фактично вдалося перетворити Львів на один зі своїх ключових осередків національного ренесансу. Як зазначає польський історик З. Фрас «із трьох загарбницьких країн Австрія створила для поляків найкорисніші умови національного життя» [66, с. 260]. Хоча цим створювалася соціальна напруга, в якій два народи цілеспрямовано нацьковували одне на одного.

Щодо того чому стала можливою така ситуація, при якій австрійська влада явно надавала перевагу польському пануванню, висловився ще М. Грушевський, коли писав, що за польськими політиками стоять «сильні історичні традиції, певний культурний доробок попередніх поколінь, реальна арифметична сила етнографічної Польщі» [29, с. 116]. До того ж пам'ять про Річ Посполиту все ще залишалася достатньо відчутною, щоб змушувати Відень дивитись на поляків як на рівних собі. Варто зазначити, що цього дисбалансу було реально уникнути, якби цілі покоління українських політичних і культурних діячів не переходили добровільно на польську, не переймали ідентичність сусідньої країни, не працювали на неї та в її славу. Так, наприклад, Е. Горнова писала, що великі польські землевласники «часто походили зі старих руських родів» [49, с. 8].

Загалом же стосунки двох народів в складі однієї імперії були доволі напруженими. Як пише Е. Коко «польсько українські відносини з огляду на селянський характер українського суспільства формувалися насамперед на стику польське поміщицтво – русько-українське село. В основному ці стосунки нагадували відносини "між паном і невільником"» [49, с. 8]. Водночас відбувалася взаємна асиміляція. Так, через домінування польської культури та мови в містах здійснювався перехід українського дрібноміщанства і робітництва у напрямку польськості [49, с. 11]. І так само дрібна шляхта проживаючи серед

переважаючого русько-українського селянства поступово переймала їхню ідентичність, подекуди зберігаючи лише релігійну відмінність [49, с. 10].

Подібні метаморфози не відбувалися лише серед українського студентства та інтелігенції, головну роль тут грала безперспективність кар'єрного зростання в автономній Галичині через все те ж домінування поляків. Проте тут можна відразу відмітити, що рішенням закрити українцям доступ до високих посад (а отже і до швидкої асиміляції) було створено той прошарок суспільства, який в майбутньому сприятиме національному пробудженню. Зрештою ми мали таку ситуацію, за якої «Польський інтелігент вважав свого українського відповідника за простака, а український інтелігент свого польського відповідника – зарозумілим і зухвалим» [49, с. 12].

Варто також зупинитися на політтехнологіях, котрі окремі польські сили застосовували відносно українців і які не надто відрізняються від тез сучасної російської пропаганди. Зокрема дослідники пишуть про:

- Старання поширити переконання, що не існує окремої української мови, а тільки діалект, що українська культура – це місцевий варіант польської культури [49, с. 9].
- Заперечення міжнаціонального характеру українсько-польських взаємин у Галичині та зведення їх до рангу конфлікту в рамках єдиної нації.
- Розгляд території Галичини як невід'ємної частки «польськості», стверджувалося, що саме поляки захистили східногалицьку землю від татарських, турецьких завойовників і тотальної русифікації.
- Культивування думки, що українці є антидержавним елементом, чинником анархії, спадковими підбурювачами суспільного спокою.
- Висунення на чоло національної політики гасло порятунку «польськості» у східній Галичині [49, с. 84-86].

Ситуацію також погіршувало російське втручання. Адже як зазначають О. Мазур та І. Патер українське національне життя в Галичині лякало російське

самодержавство, тому з метою розколу Російська імперія підтримувала морально і матеріально москвофілів і польських шовіністів, втручалася у внутрішні справи сусідньої держави, пильно стежило за всіма подіями в Австро-Угорщині [49, с. 58].

Однак, незважаючи на всі ці фактори, були в нашій історії й сторінки порозуміння та співпраці. Наприклад, створення в 1901 році «Слов'янського клубу» в Кракові, який мав на меті порозуміння між поляками й українцями на фоні ідей загальнослов'янської єдності [49, с. 117]. Або ситуація, коли поступові студенти-поляки підтримували українців в їх прагненні мати власний університет. Єднальною фігурою для двох народів був Міхал Бобжинський – прихильник порозуміння, який вважав, що досягнути його можливо завдяки утворенню українського університету, частковій демократизації сеймової виборчої реформи та збільшенню відсоткової участі українців у сеймі [49, с. 170].

Ситуацію не полегшували ще й міжетнічні шлюби, які мали місце до війни. Якщо в мирний період питання ідентичності стояло не так гостро (хоча дуже часто це трималось на тому, що національність одного з партнерів банально не приймалась), то з початком бойових дій відчуття ворога посилювалось і це відповідно відображалось на особистому житті. Так, наприклад, в одному з номерів «Самохотника» було подано діалог двох стрільців, які одружилися з польками: «"Як почуваш себе в подружжі?" – питає один. "Добре", – відповідає другий. – "Маю вже синка, що каже до мене: *Tatku, jak dasz centa, to ci powiem jeszcze jedno słowo po rusińsku*". – "Я також маю таку донечку, але вона й за п'ять центів не хоче сказати слова *po rusińsku*"» (цит. за: «Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.)»). Такі шлюби сприяли й тому, що чоловіки-українці вступали до польських Легіонів. Внаслідок такої ситуації навіть зародився вислів, мовляв, «польсько-українська границя пролягає через шлюбне ліжко» [24, с. 106-107].

Що стосується прямих контактів представників однієї та іншої групи, котрі відіграли велике значення в майбутній війні, то був зафіксований візит Ю. Пілсудського на запрошення К. Трильовського восени 1912 р. до Львова в «Повітову січ», де він мав можливість прочитати лекцію про повстання та збройну боротьбу поляків за волю [51, с. 13]. Також маємо таку заяву М. Сокольницького (одного з найбільш довірених соратників Пілсудського) на появу українських легіонерів у серпні 1914 року: «Проходячи вулицями, ми бачили, як галасливо ходили вояки Української Січі. Ми дивилися на них, зціпивши зуби <...> Я відчував, яка важка атмосфера збиралася над нами тієї теплої ночі на задвірках прикордонного Львова» [64, с. 360]. Мабуть, ця реакція виникла на те як учорашні гімназисти «співали по вулицях Львова пісень про те, як розірвемо московські кайдани і здобудемо волю Україні» [51, с. 40].

Існує також загальне спостереження німкені І. Еренбург про те, що з початком війни, котра давала шанс на здобуття власної держави, поляки та русини почали сторонитися одне одного [24, с. 107]. Така реакція могла виникати суто на рівні відчуттів без явного конфлікту між представниками двох народів, адже навіть будучи далекими від участі в політичному житті краю вони не могли не усвідомлювати високий рівень конкурентності національного проєкту поляків та українців. В той період замкнене коло пан-невільник тільки починало розриватися, зрушенням в цьому плані сприяли як загальне поширення ідей прав та свобод в Європі, так і зміни в положенні самої Польщі. Колишній колонізатор сам фактично став колонією, зазнаючи тих самих обмежень, які нещодавно нав'язував іншим народам. Поляки чудово усвідомлювали своє залежне становище, своєю чергою українці також достеменно це розуміли, хоча сама зміна парадигми мислення русинів в площині польсько-українських стосунків ще потребувала часу. В цей момент наближалася Перша світова, котра прискорила всі ті процеси, і як наслідок поляки та українці приходять до спільного союзерена з однаковими концепціями своїх держав, а саме виконання ролі буфера по

захисту Європи від російської навали. Обмеженість політичних ходів, неможливість запропонувати якісь додаткові угоди й власне подібність цих ідей подекуди могли викликати взаємну агресивність поляків і українців, адже всі усвідомлювали, що шанс на відтворення власної держави буде наданий лише одному народу.

Загалом можна відзначити певні спільні риси та точки дотику, які існували між українцями та поляками напередодні Першої світової. Так, польські дослідники неодноразово відзначали, що якби не початок Великої війни цілком реальним був ризик вже ніколи не відновити власну державність. Відчувалась гостра потреба в реанімації національної свідомості, до цього ж можна віднести невизначеність в політичному житті, коли польські політики не могли дійти згоди чи то їм відстоювати ідеї власної незалежності, чи то обмежитись певними гарантіями автономії в складі Австро-Угорської імперії – всі ці характеристики в тому чи іншому вигляді були притаманні й для українців. До того ж багато європейських тенденцій ми переймали саме від поляків, починаючи від звички писання себе, яке українське жіноцтво перейняло саме від польок [24], закінчуючи організацією військового вишколу [51, с. 19].

2.2 Зовнішня пропаганда УСС та Легіонів Польських

Не є таємницею, що першопочатково командування Австро-Угорської армії дало дозвіл на створення обох легіонів лише аби використати їх в пропагандистських цілях, або ж в ролі «гарматного м'яса». Наприклад, з української сторони Є. Папенко наголошує, що на нараді з представниками австрійського уряду було домовлено, що УСС буде особливим відділом з військово-політичним завданням [56, с. 103]. З польської сторони М. Козубель так само підтверджує цю тезу тим, що в теорії обидва формування самим своїм існуванням мали викликати заворушення або повстання на російських територіях

населених поляками або українцями [72, с. 142]. Як показали подальші події всі домовленості з австрійською владою були суто номінальними, проте й представники цих легіонів не бажали просто так миритися з обставинами, торуючи власний шлях.

Таким чином перед бійцями стояло непросте завдання вижити й одночасно показати дієві результати на полі бою; пробуджувати національну свідомість серед власного населення, і разом з тим змусити австрійське командування рахуватися з ними, як з окремою політичною силою, а не лише як з інструментом. До того ж на початку самі українські політики прагнули, щоб УСС-и несли прифронтову службу й одночасно проводили культурно-освітню пропаганду на окупованих Австро-Угорщиною українських землях [48].

Тому першим суттєвим кроком на шляху до успішного вибудовування зовнішньої пропаганди УСС та Легіонів польських, який можна виділити, є здобуття воєнних перемог. Так, Українські січові стрільці відзначились вже в боях за гору Маківка (кінець квітня – початок травня 1915 року), а Легіони польські в битві під Костючківкою влітку 1916 року. Хоча й до цього вже існували певні органи й були вжиті окремі заходи націлені на популяризацію цих формувань, проте ніщо з цього не мало такого ефекту, як звістки про неймовірну хоробрість на полі бою. Потім, звичайно, ці події будуть тиражуватися пресою, згадуватися політиками й оспівуватися письменниками, але на перших етапах їхня слава забезпечувалась суто переказами й силою народних обговорень новин з фронту.

Тобто серед легіонерів спостерігається чітке розуміння того, що їхню репутацію перш за все складатимуть військові успіхи, тому з обох сторін було зроблено все можливе, аби якісно виділитись на фоні всіх інших австрійських формувань своєю високою ефективністю, дисципліною та загартованістю.

Особливе значення це мало ще й з огляду на те, що напередодні Першої світової війни українське суспільство мало вкорінені антимілітаристські

комплекси «Русин боявся армії <...> І ненавидів її...», ця неприязнь походила з австрійської військової служби, де були лише знущання [51, с. 8], тому легіонери мали подолати ці настрої, щоб пробудити бажання приєднатись до власного війська. На фоні цього можна відзначити, що вкрай вдалим рішенням для обох формувань було підкреслення своєї окремішності, починаючи з офіційної назви, закінчуючи атрибутами на формі. Так, стратегія використання привабливого зовнішнього вигляду війська використовувалася ще в наполеонівській армії, коли було розроблено таку уніформу, чия краса зростала зі званнями, що мало заохочувати стороннього спостерігача долучитись до лав збройних сил. То ж відомо, що відсутність оригінальних українських уніформ (а, ймовірно, існування таких уніформ у Польських легіонах) непокоїла Українських січових стрільців. Тому з січня 1916 р. почала діяти комісія, що мала виробити однострої для українських бійців. Тим часом стрільці носили нестатутні шапки-мазепинки, різноманітні нагрудні та наголовні відзнаки [56, с. 6-7]. Що стосується Легіонів польських, то в початковий період бойових дій у них не було уніформи – багато добровольців у той час носили цивільний одяг. Ситуація покращилася лише після створення інтендантської секції Військового департаменту при Головному національному комітеті (Naczelny Komitet Narodowy, далі – NKN), які шили мундири, куртки, штани та сорочки. З приводу головних уборів, на відміну від своїх колег з Першої бригади, піхотинці Легіону носили не кашкети-мацейки, а корнети з козирками [65, с. 21].

Виділення своєї індивідуальності на фоні інших бригад змішаних національностей допомогло уникнути розпилення дій політиків і благодійних організацій, націлених на підтримку бійців свого народу, а також не допустити привласнення їхніх військових успіхів австрійським командуванням. До того ж сам факт існування окремих національних легіонів дарував людям давно забуте відчуття єдності, братерства, взаєморозуміння.

Зважаючи на вищеперераховані фактори, важливим було закріпити всі здобутки за собою та надати цим процесам відчуття історичної тяглості – цьому сприяло розбудова легенд обох легіонів. Отцем-засновником міфу Українських січових стрільців був К. Трильовський, який заклав усі основні атрибути легіону ще з охоронно-пожежних «Січей». Саме він зажадав аби молодіжні організації діяли за взірцем Запорізького Коша, використовуючи старі звання (осавул, скарбник, обозний), малинові стрічки, пера до капелюхів, козацькі хоругви. Майже все це фактично перекочувало в уклад легіону. Ці історичні перегукування резонували з глибинами колективної свідомості українського народу, бо на Галичині ще живі були розповіді про козацьке минуле, до того ж багато родин походило від вихідців з січі.

В подальшому розбудовою цього міфу займалися самі бійці, Пресова квартира та низка культурних діячів. До козацької слави додавалися асоціації з часами Київської Русі, особливо яскраво цю тенденцію можемо простежити в окремій присязі на вірність Україні, яку для стрільців створив Д. Вітовський: «... присягаю українським князям, гетьманам, Запорозькій Січі, могилам...» (цит. за: «Українські січові стрільці: присяга на вірність Австро-Угорщини чи боротьба за українські державні інтереси»). Використання золотого лева в лазуровому тлі [Додаток А] на кокардах УСС також було своєрідним посиланням на Галицько-Волинське князівство.

Біля витоків легенди Легіонів польських своєю чергою стоять ряд випускників Ягеллонського університету та Краківської академії мистецтв, серед яких були вчителі, письменники, художники. Необхідно підкреслити, що польське суспільство 1914 року жило в умовах національного поневолення протягом п'яти поколінь зі свіжими спогадами про марні жертви Січневого повстання, тому на його пробудження треба було залучити немало сил. Сама назва «Легіони» символічно апелювала до польських прагнень самостійності. Під час поділів Польщі у вигнанні діяли Легіони генерала Яна Генрика Дабровського,

Польський легіон в Угорщині, Легіон Адама Міцкевича в Італії та Польський легіон у Туреччині. Як підкреслює Я. Одзімковський словосполучення «Військо Польське» або «Армія Польська» не використовувалися, бо, по-перше, не існувало польської держави, по-друге, щоб згадування Польщі не викликало заперечень, які могли б унеможливити організацію збройних сил. І, нарешті, легіони Юзефа Пілсудського підхопили цю естафету й стали останнім «легіонним» формуванням в історії польських збройних сил – ніколи пізніше польські підрозділи не називалися легіонами [75, с. 53]. То ж з польської сторони так само бачимо довгий історичний шлейф, а візуальні символи такі як одноголовий орел на напівкруглому щиті [Додаток Б] лише закріплювали створений ефект.

Наступним кроком було вибудовування приязних стосунків з місцевими жителями. В якій місцевості не розмішали б бійців вони відразу бралися налагоджувати свій побут і нерідко допомагали в господарстві цивільним. Адже не варто упускати з виду, що й напередодні Першої світової війни Галицьке суспільство було далеким від ідеалу – це стосувалося й рівня освіченості, й господарювання, й людських взаємин [30]. Звичайно, всі ці негаразди пояснюються економічною експлуатацією краю без належної розбудови інфраструктури, нестачею кваліфікованих кадрів у сфері освіти, конфліктами з польською адміністрацією, проте всі ці питання потребували нагального вирішення. Тому стрільці власним прикладом демонстрували співвітчизникам як має виглядати здорове суспільство. Бійці дбали про свій внутрішній побут, зовнішній вигляд і одночасно допомагали місцевим жителям.

Так, відомо про випадок в селі Черче на Станіславщині, де в одному місці було занедбане смердюче болото. Щоб впорядкувати цю ділянку січові стрільці прокопали канали, виклали їх камінням, а біля джерела поставили невеликий бутафорний млин [43]. Аналогічні процеси відбувалися й в польських лавах. Це можна простежити на прикладі ситуації, яка склалася під час оперативного

розміщення Легіонів польських поблизу Лодзі. Там місцеві жителі спочатку поставилися до легіонерів з неприязню, проте згодом їхні відносини потеплішали завдяки хорошій поведінці солдатів. Зокрема під час весняних польових робіт вони позичали місцевим своїм коней, а також захищали селян від пограбувань контрабандистів, здійснювали правосуддя вручну. Люди ж натомість ділилися з легіонерами продовольством, якого дуже бракувало [70, с. 70-71]. Тобто для усунення будь-яких бар'єрів достатньо було всього лише поводитися з місцевим населенням не як окупанти.

Після налагодження перших контактів на місцях завдяки спільній праці та взаємодопомозі, представники обох добровольчих формацій бралися втілювати широку кампанію з підвищення обізнаності та національної свідомості. Задля досягнення цієї мети легіонери організовували ознайомчі лекції з історії, мовні курси, літературні читання, публічні виступи, військові тренування та інші освітні проекти [43; 70, с. 73].

Проте найбільш ефективним методом пропаганди в тих умовах слід вважати патріотичну пісню. Сама лише поява українських легіонерів в селах Страбичів, Горонда й Замкова Паланка справляла неабияке враження на місцевих мешканців, але коли до цього додавалися ще й команда українською мовою та пісня становище значно покращувалося. Найшвидше стрільці знаходили спільну мову з дітьми, потім з ними на контакт виходила молодь, чию прихильність вони завойовували тим, що спеціально вивчали місцеві пісні й співали їх, а в старших людей легіонери викликали симпатію своїми практично щонедільними співами в церкві. Релігійні пісні вони нерідко завершувалися гімном «Ще не вмерла Україна» [43], що, вочевидь, робилося з метою пов'язати у свідомості людей боротьбу за Україну з божою справою. До того ж зміст довгих промов міг швидко вивітритися з людської пам'яті, натомість почута пісня закарбовувалась набагато легше завдяки римованому тексту й властивому їй ритму. Тому на місцевості

навіть після відходу солдатів точно знаходилися ті, хто міг виконати композицію нехай і а капела.

Отже, відомо, що стрілецька пісня почалася ще в Горонді, хоча Р. Купчинський стверджує «Те, що там повстало, не має ні літературної вартости, ні оригінальної мелодії, але важне тим, що рахується першою стрілецькою піснею» і лише під час польових застав у Гуснім, на його думку, повстала перша оригінальна стрілецька пісня [42, с. 157-158].

До того ж в умовах відсутності матеріальних і людських ресурсів, якими володіли пропагандистські органи великих імперій, українці з поляками не могли впливати на ворога, скидуючи листівки над ворожими окопами з аеропланів або розповсюджуючи дезінформацію через мережу шпигунів, проте могли застосувати проти них пісню. Так, Р. Купчинський подає опис ситуації, коли на позиціях під Куропатниками стрільцям добре поводилося, бо між їхніми та російськими окопами була річка Ценівка, тому можна було не боятися ворожого наступу, а весняні, місячні ночі виваблювали вояцтво на окопи, звідки до пізньої години лунали співи і бриніли гітари [42, с. 159].

Можна лише уявити, що відбувалося по той бік лінії розташування, але в будь-якому випадку це грало на руку стрільцям, бо: а) якщо серед російських солдатів були українці й вони чули рідну мову – це однозначно змушувало їх замислитися над своєю участю у війні; б) якщо серед російських солдатів не було українців – піднесений настрій ворогів не міг не деморалізувати їхні лави. Таким чином стрільці втілили в життя один із постулатів «Трактату про військове мистецтво» Сунь-Цзи: «Сковуйте волю воїнів противника безглуздими піснями і музикою» (цит. за: «Історія інформаційно-психологічного протиборства»).

Символом Українських січових стрільців стала актуальна й на сьогоднішній день «Червона калина», символом Легіонів польських – «Ми, перша бригада». Появу цих творів та багатьох інших музичних композицій

дослідники описують як кульмінацію тривалого процесу розвитку національної свідомості [37, с. 42].

На жаль, в той період українцям не вдалося завершити процес становлення власної країни, проте можна висунути припущення, що якби тоді не виникло такого явища як стрілецька пісня, то одну із найяскравіших ознак української самоідентифікації можна було б вважати перерваною. Адже подальші трагічні події (поразки на фронтах, розділ, окупація, репресії) аж ніяк не сприяли появі нових творчих напрацювань, то ж, пропустивши одну ланку в цьому ланцюжку спадковості державних традицій, ми могли не побачити й подальші твори. Натомість ще протягом довгого часу провідні діячі нашої історії та прості люди об'єднувались навколо багатьох символів, що були створені саме в 1914-1918 рр..

Від польських істориків так само можна почути схвальні коментарі на користь Першої світової лише в тому контексті, що її розгортання відкрило полякам вікно можливостей для відновлення власної держави. У випадку уникнення початку Великої війни ті ж дослідники оцінюють шанси на здобуття незалежності як вкрай низькі, ба більше їхні прогнози зводяться до песимістичного розчинення польської нації в складі великих імперій.

Ще однією надзвичайно дієвою складовою інформаційно-пропагандистської діяльності з боку Українських січових стрільців та Легіонів польських був військовий театр – відомий спосіб політичної пропаганди ще з періоду греко-перських воєн [35, с. 47]. Дієвим він був з тієї причини, що в умовах вистави є можливість вплинути на глядача так званою «м'якою пропагандою», коли заклики до чогось не проговорюються напряду, натомість використовуються підтексти, культурні символи, історичні паралелі, спільні цінності, а найголовніше – залучаються емоції. Театр давав можливість працювати з аудиторією відразу на декількох рівнях: по-перше, здійснювалося патріотичне виховання особового складу; по-друге, відбувалося зняття соціальної напруги; по-третє, підвищувалася національна свідомість населення і

зрештою поширювалась інформація про УСС. Як наголошував стрілецький актор Я. Гриневич: «Серед жахливих подій на фронті, голоду у запілля – людський ум – так військовий, як і цивільний бажав розради, забуття бодай на кілька годин будня» (цит. за: «Стрілецькі театри Легіону УСС і Галицької армії»).

Виконання таких завдань взяв на себе професійний львівський театр «Руська бесіда», чюю основну трупку складали стрільці Легіону Українських Січових Стрільців. В його репертуарі були народні та історичні п'єси зі співами й танцями, зокрема, «Маруся Богуславка», «Невільник», «Циганка Аза», «Ой, не ходи Грицю», «Украдене щастя», «За двома зайцями», «Мартин Буруля» та ін. З польської сторони таку роль виконував театр польських легіонерів заснований Каролем Войзем, який був підпорядкований Юзефу Пілсудському [73, с. 44].

Щодо більш віддалених методів агітації, то для цього легіонери зазвичай використовували поштові листівки, адже їх було відносно легко тиражувати й продавати. На виручені кошти вони утримували школи, закривали потреби поранених тощо. Так, наприклад маємо листівку з зображенням бійця на варті з підписом «Дохід на інвалідів Українського Війська» [Додаток В]. Показово, що у Легіонів польських була майже ідентична поштівка за тією лише різницею, що на ній була розміщена світлина бійця на варті замість малюнка і що польська листівка була випущена раніше [Додаток Г].

Ці поштівки мало чим відрізнялися від пропагандистських плакатів Австро-Угорської чи Російської імперії: в центрі сюжету був бравий солдат [Додаток Д], його фігуру підсилював супровід побратимів або битва з ворогом [Додаток Е], а доповнювати малюнки могли короткими висловами-закликами. Дуже популярним художнім прийомом був військовий в оточені молодих дівчат, що мало підкреслювати переваги долучення до армії через захоплення протилежної статі. Таким чином можемо виділити цілу серію подібних поштівок про Українських січових стрільців видання «Червоної калини» 1918 року

[Додаток Ж]. З польської сторони також маємо приклади використання такого прийому за 1915 рік [Додаток З].

Хоча відомі й більш об'ємні роботи польських пропагандистів такі як рекрутські плакати. Найвпізнаваніший з них створено за проєктом Кароля Машковського, підготовлено Військовим відділом Верховного національного комітету в 1915 році. Через заборону австрійської влади мешканцям Галичини вступати до легіонів, плакат був адресований добровольцям російського поділу. Окрім малюнка солдата в польській легіонерській формі, з правої сторони розміщено розлогий текст з характерними патріотичними закликами «... З власної волі, а не за наказом, тисячі добровольців з усієї Польщі пішли в бій проти Росії <...> На полях битв під Ласками, Кшивоплотами, Надвірною, Лимановою, Рафайловою, Ловчувкієм Легіони вже відродили славу польського солдата <...> Горе пасивним і байдужим, які терпляче переносять жахіття війни <...> Вас побратськи приймуть хоробрі ряди, польські командири поведуть вас у бій за вільну Батьківщину» [Додаток И]. Подібні агітаційні плакати від УСС в ході даного дослідження не зустрічалося. З великих робіт можемо виділити лише картини або подібні плакати – вони являють собою взірць художньої роботи та пропагандистського впливу, але не містять об'ємного тексту з умовами вступу до легіону чи іншою інформацією.

Задля охоплення ширшої аудиторії в українській пресі такій як «Свобода», «Діло», «Вістник Союзу визволення України» та інших ще з 1914 року друкувалися прозові та поетичні стрілецькі твори [59]. Своєю чергою письменники в складі польських легіонерів мали можливість публікувати свої роботи в краківських періодичних виданнях по типу «Час», «Нова Реформа», «Польські новини» і т. ін.[76, с. 205].

Серед методів зовнішнього впливу було людяне ставлення й до «ворога», а якщо говорити точніше до тих співвітчизників, які опинились по той бік лінії розташування. Так, М. Лазарович подає відомості про те як після отримання

звісток про створення Української Центральної Ради першою реакцією усусів було встановлення дружніх стосунків із тими зукраїнізованими частинами російської армії, які розташувалися неподалік від стрілецьких позицій: «... так було на Бережанщині та в Карпатах, де стрільці разом із вояками-українцями російської армії взаємно відвідували одне одного, розповідали про себе, обмінювалися інформацією та пресою, допомагали харчами, домовлялися не стріляти по своїх розташуваннях» [44, с. 64]. Зрозуміло, що такі дії не були продуманою частиною плану інформаційно-пропагандистської діяльності від стрілецького командування чи українських політиків і, відповідно, ніяк ними не керувалися, це радше мало місце лише під час стихійних братань та з ініціативи простих солдат.

Не обійшлося й без допомоги ззовні. Так, для Українських січових стрільців зовнішнім органом, який оснащував їх рекомендаціями, брошурами та політичними інструкторами з ведення пропагандистської діяльності, став Союз визволення України. Як відзначає С. Адамович співпраця стрілецтва з СБУ розпочалася ще в процесі творення обох структур, але вже під час бойових дій саме М. Меленевський підготував усусівцям брошуру-інструкцію «Відомості про російську Україну і практичні поради» для майбутнього наступу на Наддніпрянщину, проаналізувавши російський адміністративний устрій, основні суспільні верстви, земельне питання, й з огляду на все це він дав рекомендації поведінки стрільців на захоплених землях. СБУ також домагалася отримання дозволу від військових властей на проведення національно-просвітньої роботи серед полонених-українців і рекрутування наддніпрянських українців в ряди січових стрільців [48].

Для Легіонів польських допоміжним органом у веденні інформаційно-пропагандистської роботи був цілий відділ письменників при НКН. Найважливішими серед них вважаються ті, які також були легіонерами це Густав Даніловський, Юліуш Каден-Бандровський, Анджей Струг, Вацлав

Серошевський, Зигмунт Кіселевський. Письменники брали участь у написанні прокламацій, листівок і політичних памфлетів, були хронікерами своїх військових формувань, що часто передбачало репортерську функцію – надання інформації про діяльність легіонів для преси, в якій знаходимо численні передруковані розповіді [74, с. 34-35].

Звісно, СБУ та НКН не проводили свою діяльність відокремлено в інформаційному вакуумі. І поляки, і українці були добре ознайомлені з поглядами та діяльністю одне одного. Обидві сторони відстежували заяви іншої сторони, ретельно збираючи всі пресові та пропагандистські матеріали, які так чи інакше стосувалися взаємних відносин. Метою їхньої роботи перш за все було здобути прихильність Німеччини, як найважливішого осередку прийняття рішень центральних держав. «Призом» були кращі міжнародно-політичні позиції для свого народу та кращі умови для своєї армії, тому обидві формації діяли, як учасники агресивного конкурентного середовища. Як зазначає М. Дроздовський, у відповідь на завойовування організацій українського національного руху дедалі сильніших позиції в Німеччині та Австро-Угорщині, НКН спрямувало свої пропагандистські зусилля на те, щоб показати, що через низький рівень національного та цивілізаційного розвитку русини жодним чином не здатні створити власну державу, а також, що українці такою мірою русифіковані, що будь-яке їхнє державне утворення легко стане знаряддям у руках Росії [64, с. 359, с. 364].

Звинувачення у прихильності до Москви були надзвичайно ефективною пропагандистською тактикою, оскільки вони впали на благодатний ґрунт й без того побутуючої недовіри до українців, яка особливо проявлялася у військових колах Габсбурзької монархії. Це посилювало міф про «російську зраду», який лежав в основі численних страт, здійснених у 1914 та 1915 роках імперською армією над справжніми та ймовірними українськими москвофілами. М. Дроздовський визнає, що цей факт підтверджує популярну серед русинів тезу про те, що

жорстокі дії представників австро-угорських збройних сил були наслідком «польських інтриг». Втім, відразу ж зазначає, що кінцевою метою НКН аж ніяк «не була повна дискредитація українців та їхніх національних прагнень» [64, с. 365]. Тим не менш така кампанія спрямована проти української ідеї додатково вкорінила цю думку в європейську політичну свідомість, що мало далекосяжні наслідки як для УСС, так і для українського народу в цілому.

2.3 Внутрішня пропаганда УСС та Легіонів Польських

Очевидною річчю є те, що задля ефективного ведення зовнішньої пропаганди її виконавці самі мають бути цілком віддані справі, отже також потребують певної інформаційної підтримки та вишколу всередині свого формування. Як зазначає С. Сегеда в історії УНР був період, коли пропагандистську роботу з вояками вважали зайвою, мовляв, сама присутність людини у війську мала свідчити про патріотизм і високу вмотивованість до боротьби за Україну, однак подальші події показали помилковість цієї позиції [60, с. 7]. Своєю чергою Українським січовим стрільцям вдалося не допустити тієї ж помилки.

Серед попередньо озвучених методів інформаційно-пропагандистської роботи з цивільним населенням були також ті, що діяли й у зворотний бік. Так, здобуття успіхів на полі бою додавали мотивації солдатам, національні атрибути на формі допомагали в самовираженні, стрілецька пісня підтримувала бойовий дух, щира вдячність цивільних вселяла впевненість, а споглядання вистав поставлених на основі національних творів впливало на патріотичні почуття бійців тією ж мірою, що й на почуття звичайних людей.

До того ж не варто забувати, що хоча на початку в обох добровольчих формуваннях значну частку складала інтелігенція, однак ще до 1916 року особовий склад цих легіонів почав суттєво відрізнятися. Серед поляків більшість

складали ремісники, робітники та студенти (тоді як селян та представників вільних професій була меншість), а серед українців вже почали переважати добровольці з сільської місцевості [72, ст. 145]. Тобто нескладно здогадатися, що представники різного роду інтелігенції не потребували додаткових уроків з історії чи літератури, щоб усвідомити весь масштаб тодішніх подій, проте вихідцям з села це було вкрай необхідно, адже тільки з початком Першої світової війни й своїм вступом до легіону вони відкривали для себе історію своєї країни майже з нуля. Тому ті просвітницькі заходи, які проводили для місцевих, нерідко проводили одночасно й для неосвічених бійців.

Найефективнішим методом внутрішнього впливу на Українських січових стрільців можна вважати цілу систему рукописних часописів, які доставлялися солдатам прямо на фронт. Автори Пресової квартири чудово розуміли силу впливу газет на солдатів, які, щоб швидше збіг час, читали абсолютно все, що потрапляло їм під руку [35, с. 66], а тому прагнули забезпечити необхідним матеріалом своє військо самостійно. Так як кількість номерів була обмежена, то передавалися вони з рук у руки, з їхнім змістом було ознайомлене все стрілецьтво, а окремі твори нерідко завчалися напам'ять. В основі цих видань були переважно карикатура, шаржі, короткі жарти, оповідки з життя стрільців, головні новини.

Для Українських січових стрільців такими часописами були: «Бомба», «Самопал», «Самохотник», «Усусу», «Червона калина», «Шляхи», «Світ», «Будучина». Для Легіонів польських: «Польовий гінець легіонів», «Дріт», «Шрапнель», «Брускетта», «Міна», «Відвага», «Відчайдух». Бачимо, що обидва формування мали приблизно однакову кількість видань за тією лише різницею, що деякі з польських журналів мали більшу кількість номерів та якісніше оформлення. Якщо взятися порівнювати їх більш предметно, то по стилю дуже подібними є видання «Самохотник» і «Шрапнель», «Червона калина» та «Відвага», а з «Шляхами», «Світом» і «Будучиною» можна порівняти «Дріт» та «Польовий гінець легіонів». «Самохотник» подібний до «Шрапнелі» через схожу

стилістику гумору та оформлення, в той час як «Червона калина» та «Відвага» вирізняються більш стриманою подачею й більшим інформаційно-пропагандистським навантаженням своїх текстів, решта ж видань схожі тим, що створюють окрему ланку якісної видавничої структури легіонів.

Саме через стилістичну подібність для аналізу в даному дослідженні було обрано зі сторони Українських січових стрільців часописи «Самохотник» і «Червону калину», а зі сторони Легіонів польських «Шрапнель» і «Відвагу».

Гумор був важливою складовою життя бійців, адже як описує О. Кузьменко: «Щоденна екзистенція на межі життя і смерті <...> породжували безліч ситуацій, коли людина одночасно перебувала у кризовій ситуації переходу з трагічного у кумедне» [39, с. 116]. За таких обставин жарти створені в момент бою, які після того з'являлися на сторінках часописів, являли собою певну комунікацію видавничого органу та солдатів, в якій виникала найлегша можливість для впливу на людську свідомість. Тобто гумор, що використовувався в періодичних виданнях, можна віднести до так званої «м'якої пропаганди», адже під виглядом анекдотів і дотепних малюнків серед стрільців поширювали необхідні тези.

Так, наприклад, в номері «Самохотника» від 21 липня 1917 року зустрічаємо гумористичний опис вигаданої суперечки між прихильником федерації та автономії, наслідком якої було побиття обох, а залагодила спір команда за самостійність [2]. В цій ситуації мудрішою та розважливішою силою показують саме прагнення незалежності, в той час як будь-які погодження на менше підкреслюються не лише фізичним понівеченням вигаданих персонажів, а ще й через їхні кумедні імена – Псубрат і Хома. Або в тому ж номері маємо діалог між австрійським підполковником і десятником УСС, де йому наказують скидати шапку-мазепинку та йти миротворцем «до кацапів», на що солдат відповідає «Перед ворогом Український Січовий Стрілець скидає шапку тільки разом з головою!» [17]. З метою виховання бойового духу в цьому епізоді вдало

зроблено все: від сильних завершальних слів, до малюнка незворушного десятника. Показовим є те, що саме цей жарт потім вийшов у форматі передрукованої листівки [Додаток К], тобто це можна кваліфікувати як той випадок, коли продукт створений для внутрішнього споживання був переформатований для зовнішнього.

Повертаючись до теми розбудови легенди легіону й звернень до історичної пам'яті, в стрілецьких часописах трапляються згадки історичних постатей у різних контекстах, а також язичницьких богів Дажбога [3], Велеса [5], що лише підтверджує тезу про те, що стрільці вбачали своє коріння не лише в козаччині, а й в більш ранній епосі.

На сторінках «Самохотника» в тій чи іншій формі зустрічається позиція його урядників, де вони засуджують прагнення миру, а точніше завершення війни з відмовою від усіх прагнень українського народу. Так, маємо нібито виписки з телеграфних повідомлень: в першій з «Пісочної (Центральної)» йдеться про закінчення миру, мовляв, з цієї нагоди канцелярія кошового скарбника вивісила білий прапор, друга з «Дороговища (Шнабль)» містить такий текст «... хоругов вивішено не з нагоди закінчення мира – тільки як знак здачі. Канцелярія кошового скарбу знаходиться на краю села, а що боїться нападу гунів з Черниці, то вже наперед вивісила білу хоругов» [16]. Або ж в номері від 6 січня 1917 року розміщено цілу замітку під промовистою назвою «Не будьте миротворцями!» [12], де чоловік, який збрив бороду, уособлює пацифіста й саме через цю свою позицію він втрапив у незручну ситуацію.

Методи пропагандистської роботи з особовим складом Українських січових стрільців коливались від підбадьорення «Народ кайдани розрива/ І суд зготовивши катам/ На місці де була тюрма/ Будує вже для волі храм» [10] до настрашення «А що як поновлять кайдани розбиті/ Й поново наш нарід увесь/ Скують іше кріпше – ще більш поневолять?» [1]. Автори «Самохотника» задля привернення уваги використовували провокативні заголовки, які мали зворотний

від основного тексту сенс. Наприклад, «Не буде ніколи мира!» [11] чи «Нема вже Вкраїнців...» [13].

Були й відверто-пропагандистські тексти. Так, у випусках «Червоної калини» було розміщено цілі статті написані в найкращих традиціях прокламацій з типово-агітаційним «Не вірте тим, хто присипляє вашу пильність», також перед читачами ставилося запитання чи готові українці до волі [15] з позитивною оцінкою українського політичного проводу.

Заради справедливості слід зазначити, що на сторінках цих часописів зустрічаються не лише схвальні коментарі на користь українських політиків, соціуму та стрілецтва загалом. Неодноразово трапляються й такі вислови як «беруть приклад із своїх рогачів*, що на час війни винеслися аж у пекольну столицю та там мабуть із жиру ведуть двобої на роги» [6], «...змінити герб українських січових стрільців о стільки, що св. Михайло має заслоняти собі очі руками. Це тому, щоб не бачити всего того, що діється в стрілецтві» [14], або «Кінчиться вже мабуть доба в історії нашого народу, в якій він все шукав собі приятелів а не хотів довіряти виключно своїм силам» [8].

Тобто з цього видно, що редактори «Самохотника» були свідомі всіх негараздів українського суспільства, а тому не доводили ситуацію до абсурду, коли через заангажованість власних джерел стрільці вимушені були б звертатися до ворожих, так О. Маковей описував випадки обміну газетами між росіянами та галичанами [46, с. 326]. Тому можна зробити висновок, що через свою всебічність оцінки тодішніх подій стрілецькі часописи мали користуватися неабиякою довірою з боку бійців, хоча в подальшій перспективі це могло мати негативні наслідки. Одним із проявів деструктивної критики були конфлікти всередині Пресової квартири. Так, періодично зустрічається агресивне висміювання редакторів «УСУСу» [4], коли в умовах відсутності належного фінансування, міжнародної підтримки та кваліфікованих кадрів навпаки вся творча когорта стрілецтва мала б єднатися й підтримувати одне одного.

Внутрішнє наповнення польських військових часописів мало чим відрізнялося від українських. Така схожість пояснюється головним чином тим, що проблеми, з якими солдати обох формувань стикалися у своєму повсякденні, були спільними для представників будь-якої національності по всій лінії фронту. Найбажанішим продуктом в умовах дефіциту ставали цигарки [18], новини про можливе заключення миру викликали злу іронію [20], а побутові незручності стосувалися абсолютно всіх [19]. То ж на сторінках «Шрапнелі» також зустрічається підбадьорення бійців, які вже котрий рік були позбавлені радощів мирного життя. Поміж жартівливого матеріалу польські автори так само поміщали вірші патріотичного характеру. Така послідовність творів, вочевидь, мала сприяти кращому сприйняттю внутрішньої інформаційної роботи, адже в моменти сміху людська свідомість розслабляється, а отже легше піддається всілякого роду впливам.

Втім були й деякі особливості, зокрема ті, що стосуються головного провідника польського народу. В українських часописах практично не зустрічаються прямі вказівки на окремих осіб, наші автори обмежувалися загальним позначенням «політичний провід», подекуди вдаючись до натяків. В той час як поляки постійно акцентували увагу на постаті Ю. Пілсудського. Окрім згадок польського очільника в позитивному контексті, зустрічаються також і неоднозначні оцінки. Так, наприклад, в березневому номері «Відваги» розміщено вірш під назвою «Почесна варта», в якому описується чергування солдата під вікнами «Вождя», котрий вибиває нові шляхи для народу. Там же висловлюється бажання «щоб міцні руки взяли стерно», а завершується вірш зверненням «Вождю-Диктаторе!». На перший погляд, може здатися, що цей твір однозначно виражає захоплення владною постаттю свого керманича, проте вже на наступній сторінці розміщено розлоге повідомлення з заголовком «Товариші по зброї!», яке починається з таких рядків «Ми пам'ятаємо, як важко нам усім було бути солдатами Першого полку, а потім прийняти назву полку імені Пілсудського, а

вже потім – Першої бригади. Це ім'я, яке не схвалювалося, з роздратованими коментарями на тему, чи Другий полк стоїть на сторожі Першого полку, до якого прислухалися і нарікали» [21]. З цього можна припустити, що хоча серед польських легіонерів побутувало загальне єднання навколо Ю. Пілсудського, проте це не виключало занепокоєння військових окремими рисами його керівництва.

Інші відмінності, які існують між змістом українських і польських часописів полягають в політичному положенні обох формувань. Через міцніші міжнародні позиції Польщі настрої її військових видань були радше піднесеними, ніж песимістичними. В текстах майже не зустрічаються розпачливі коментарі та спроби залякати бійців перспективою втратити рідний край, як це робили українські автори.

Що стосується візуального оформлення польових часописів, то навіть в межах поверхневого огляду карикатур українських і польських художників помітною стає схожа манера малювання, що підштовхує до думки про загальну європейську моду, який переймали в тому числі й регіональні митці. Проте в українській історіографії під час опису художнього доробку стрілецтва подекуди можна зустріти такі словосполучення як «унікальний стиль», «своєрідна стилістика» [47], «власна творча манера» [59], що з легкістю підхоплюється мас-медіа. Хоча, як це можна помітити на прикладі подібності карикатур, достатньо лише звернутися до джерел найближчих сусідів, щоб усвідомити рівень поширеності такого «оригінального» стилю.

Парадоксальним є також те, що діяльність стрільців-художників нерідко піддавалася нападкам з боку побратимів, адже зважаючи на нюанси їхньої роботи для них створювались кращі умови, не сумісні з реаліями воєнного стану [47]. Тобто піхотинці самі тягнулися до результатів їхньої роботи як до рятівної соломинки (в якомусь сенсі це було для них мінімальною психологічною допомогою), але відразу після отриманої розради вони виміщали на авторах цих

часописів усю накопичену злість. Зрозуміло, що такі реакції виникали переважно внаслідок загостреного відчуття несправедливості простого солдата, важкі фронтові умови, біль втрат, а не з особистої неприязні.

Так само з польської сторони маємо не надто позитивну оцінку діяльності митців самим Ю. Пілсудським: «На щастя, в перші дні ми ще не мали тієї хвороби, яка згодом поширилася в легіонах <...> з милостивої згоди шановного командування Легіонів, різні журналісти, художники та політики різного штибу змогли знайти в армії теплий куточок, а також офіцерські зірки. <...> Я називаю це явище, брутално, "ухилянням" від армії. Кожен солдат скрізь наражається на те, що до його слави й коштом його злиднів присмоктався "тиловий" паразит» (цит. за: «Sztuka Legionów Polskich»). Маючи такі неприкриті висловлювання від очільника організації, нескладно здогадатися яким було ставлення простих солдатів.

З одного боку таке відлучення митців з фронту дійсно робило їхню роботу дещо відірваною від реалій війни. Адже те, що вони носили військові звання і могли навіть якийсь час перебувати з бійцями, зовсім не гарантувало розуміння ними суті тих чи інших подій. Проте таке рішення допомогло врятувати значну частину культурних діячів, які й після здобуття Польщею незалежності продовжували працювати на свою країну. В той час як Пресова квартира втратила багатьох своїх авторів.

Так само неоднозначно можна оцінити критику політичних діячів, адже з огляду на подальші події (невизначеність з фігурою державного лідера, постійні міжпартійні конфлікти, непослідовність народних очікувань) це зіграло з українськими прагненнями незалежності злий жарт. Водночас створюється таке враження, ніби поляки ще до початку Першої світової війни визначились зі своїм очільником, особливо зважаючи на широку агітаційну кампанію, яка утворилася навколо Юзефа Пілсудського. Це і присвячені йому вірші, й портрети, й постійна увага репортерів, що не виключало невдоволення окремих осіб його фігурою,

критику його діяльності чи підозрілого ставлення до соціалістичного минулого [75, с. 56], але в загальному багато що з вищеперерахованого організовувалося «знизу» і за приватною ініціативою.

Ще одним із фундаментальних аспектів внутрішньої пропаганди у військових формаціях часів Першої світової війни була виховна робота офіцерів з особовим складом. Вище командування, зважаючи на оперативну ситуацію на фронті, регулярно спускало розпорядження про проведення роз'яснювальних бесід з нижніми чинами щодо перебігу війни, новин з тилу, дій союзників і т. д. Зважаючи на подвійний характер боротьби УСС та Легіонів польських, можна припустити, що час відведений на виховну роботу командири приділяли скоріше обґрунтуванню необхідності національної боротьби, ніж імперським наративам. Ці розмови часто були доволі ефективними, адже офіцери користувались неабияким авторитетом серед бійців і деякі солдати слухали їх з безмежною довірою. Наприклад, російський офіцер Я. Мартишевський зміг виставити затемнення сонця, яке відбувалося саме під час такої бесіди, як знамення їхнього успіху [54, с. 90].

Окрім усних консультацій, військові керівники УСС та Легіонів польських подекуди вдавалися до нестандартних методів виховання свого особового складу. Так, Г. Кулька проаналізував участь офіцерських рад у польських легіонах як форми суду честі у 1916-1917 рр. Дослідник торкнувся ситуацій, що призводили до дуелей честі, за його висновком однією з цілей цієї судової практики в легіонах було зменшення кількості особистих суперечок [78, с. 315]. З цього видно, що, по-перше, таким чином військове командування, скоріше за все, хотіло прищепити поведінці легіонерів певний лицарський дух, а, по-друге, мало великий вплив на повсякденне життя солдатів.

Про неоднозначну природу стосунків січових стрільців і їхнього військового командування висловився М. Козубель, коли посилався на висновки Ч. Партача та Г. Скруква. Перший дослідник зазначав, що після певного занепаду

бойового духу спричиненого поразками австро-угорської армії в перші місяці війни відбулася деморалізація і без того погано дисциплінованого війська УСС. Дисципліну намагалися підтримувати за допомогою тілесних покарань і побиття солдатів офіцерами. На його думку, це аж ніяк не сприяло формуванню ідейного та духовного зв'язку між добровольцями та кадровими військовими. Протилежно до нього висловився Г. Скруква, який вказував, що хоча фізичні покарання вважалися негуманними, побиття різками було нормальним покаранням у школах тих часів, а значну частину стрільців якраз складали хлопці у підлітковому віці, які були дещо хвалькуватими. Тобто офіцери УСС воліли вирішувати дисциплінарні питання всередині легіону, замість того, щоб доповідати про них бригаді, мовляв, краще дати пару стусанів, ніж віддати хлопця під польовий суд [71, с. 34-35].

Такої ж думки дотримується М. Козубель, стверджуючи, що цілком ймовірно інформація про численні проступки підлеглих не виходила за межі легіону, що сприяло постійному покращенню його іміджу в очах австрійців і в теорії мало призвести до формування довірчих відносин між рядовими стрільцями та їхніми начальниками [71, с. 35]. У межах цього дослідження також підтримується така точка зору, адже стартові позиції УСС були не надто стійкими й доповіді про порушення дисципліни всередині нового військово формування могли дуже швидко покласти край його існуванню, тому рішення приховати проступки особового складу від австрійського командування видається більш ніж виправданим. До того ж це могло створювати поле для додаткових маніпуляцій офіцерів УСС, коли, натиснувши на збереження таємниці, вони могли добитися від бійців більшої поваги, більшої віддачі спільній справі.

Ще одним елементом виховання Українських січових стрільців і Легіонів польських можна вважати створення ними стрілецьких могил і пам'ятних знаків. Такий вид діяльності пояснюється тим, що серед обох формувань були люди, які розуміли важливість збереження не лише писемної згадки про себе, а також

матеріальної. Це створювало додаткову можливість впливати й на самих легіонерів, адже вшанування полеглих побратимів, власноручне створення осередків пам'яті, ритуали здавна були невід'ємною частиною військової філософії. Так, до прикладу, польські солдати перед відходом зі свого тривалого місця розташування встановили пам'ятний хрест на перехресті доріг з Брусу, Лодзі та Паб'яніце з написом «Легіони – Реткіня 1917» [70, с. 75]. УСС так само намагалися залишити по собі рукотворні пам'ятки, які б нагадували про їхню боротьбу. Це могли бути високі стрілецькі могили, висічені рядки стрілецького гімну на скелі при дорозі на Болехів, чи якийсь інший знак [43]. Можна сказати, що такий елемент внутрішнього вишколу справляв враження також і на зовнішнього споживача.

2.4 Агітаційна діяльність УСС та Легіонів польських в контексті австрійської пропаганди

Г. Ласвель стверджував, що економічна криза або зростаючий політичний конфлікт викликають загальний психоз, через який люди стають вразливими навіть до грубих форм пропаганди. Коли середньостатистична людина щодня стикається з серйозними загрозами, вона звертається до пропаганди як до джерела заспокоєння та способу впоратися із загрозою. З цього бачимо, що в умовах такої великої війни люди буквально потребували здійснення інформаційно-психологічних операцій у своєму повсякденні. І Австро-Угорщина охоче їх надавала.

Цілями інформаційного впливу імперії стали власне населення, армія, союзники, а також населення окупованих територій, війська противника та нейтральні країни. Війну для внутрішньої аудиторії позиціонували як оборонну, мовляв, «ми її не хотіли», тому важливо було підготувати суспільство до труднощів спричинених «нав'язаними» бойовими діями, переконати людей у

неминучості перемоги. При цьому «своїх» наділяли такими рисами як шляхетність, мужність, милосердя, а «чужих» активно демонізували, переконуючи в негативних національних рисах англійців, французів, росіян.

Фактично відразу після оголошення війни 28 липня 1914 р. в Австро-Угорщині для ведення військової пропаганди було створено штаб військової преси, завдання якого полягало в координації всієї пропагандистської діяльності на території Австро-Угорщини. До такої справи активно долучали чималу когорту творчої художньої інтелігенції [54, с. 89]. Так, «Літературна група» при Віденському Військовому архіві, в якому до війни публікувалися військові історичні праці, стала частиною великого пропагандистського апарату [54, с. 139]. Хоча подекуди створенням образу національного героя займалися напівприватні установи окремих регіонів, які віддавали перевагу своїм співвітчизникам. До таких можемо віднести й розглянуті нами творчі об'єднання. Само собою зрозумілим є те, що вони не мали таких державних дотацій та великого штату працівників для введення своєї роботи, проте подальші події показали, що їм вдалося досягти своїх цілей навіть при набагато скромніших ресурсах.

Повертаючись до тези про «оборонну війну» та необхідності переконати всіх, що саме ворог готувався до війни, Австро-Угорщині (попри те, що, власне, вона перша офіційно оголосила війну Росії) вдалося відносно легко переконати своє населення в такому характері війни. Для цього достатньо було всього лише продемонструвати карти бойових дій, на яких агресором поставала російська армія [54, с. 154]. То ж можна ствердити, що поразки Дунайської монархії під час перших місяців війни певним чином зіграли їй на руку.

Щодо ведення зовнішньої пропаганди австро-угорці вирішили використати дзеркальні слабкості Росії в національних окраїнах і проблеми багатоетнічного складу армії. Інтерес до українського питання з боку Дунайської монархії сформувався ще в другій половині 80-х рр. XIX ст. Тоді причинами слугували

пошуки способу економічного ослаблення Російської імперії. А події 1905–1907 рр. вже підштовхнули Відень і Берлін до співпраці з поляками задля організації польського повстання в тилу царських військ під час майбутньої війни [54, с. 70]. Австро-Угорщина підтримувала також і український рух, з перспективою поширення сепаратистських настроїв, розраховуючи створити васальну українську державу. Пряме входження України в імперію вважалося недоцільним, оскільки слов'яни вже склали половину населення, а їхнє подальше збільшення створило б певні труднощі. На противагу такій позиції щодо українського населення, за документом Андріана-Вербута «Питання австрійських територіальних надбань на південному сході у випадку успішної війни Центральних держав з Росією» кінця серпня 1914 р. приєднання Польщі називалося бажаним [54, с. 86].

Попри активну «революційну» пропаганду, Лютнева революція виявилася несподіванкою для Австро-Угорщини. Зростання активності українців Наддніпрянщини викликало занепокоєння, тому австро-угорська влада, побоюючись за свої східні кордони, припинила набір до легіону Українських січових стрільців та заборонила українську пропаганду на території окупованої австро-німцями Польщі. Подальші невдалі спроби сепаратного миру з Росією змусили військово командування Австро-Угорщини поновити співпрацю з СВУ [54, с. 95]. Проте, на думку О. Мосієнка, найбільшим успіхом Дунайської монархії стала «польська карта», адже вже 1915 р. російські війська залишили Польщу. І як наслідок 5 листопада 1916 р. було проголошено про створення самостійного Королівства Польського [54, с. 100].

В очевидний спосіб війна загострила й без того напружені польсько-українські взаємини. Така ставка Австро-Угорської імперії пояснюється доволі прагматичними міркуваннями. По-перше, Польща мала за собою чіткіше окреслену національну ідентичність разом з довгою традицією державності, що спонукало Дунайську монархію розглядати її як рівноцінного партнера. По-

друге, не останню роль грав релігійний фактор – поляки були католиками, як і більшість австрійців, в той час як конфесійна відмінність українського населення робила його менш «зручним». І, по-третє, влада Австро-Угорщини чудово усвідомлювала всі наслідки власної колоніальної політики стосовно українського краю. Якщо поляки весь цей період мали певні економічні та політичні вигоди, що могло на якийсь час утримати їх бажання остаточно відділитись від паразитуючого утворення, то вірогідність, що упосліджені українці, отримавши свою державу, відразу розвернуть багнети в сторону Відня була значно вищою.

Початок війни дав поштовх для безлічі історичних «досліджень», мета яких полягала в тому, щоб через події минулого обґрунтувати необхідність участі в новій збройній боротьбі. Так, на першому етапі інформаційної війни австро-угорці також в роботі з населенням ворога наголошували на тому, що об'єднання Малоросії з Росією 1654 року було рівноправним союзом, а не актом підданства, і що гуманні народи допоможуть малоросам скинути «ярмо православних татар» [54, с. 71]. Як вже було з'ясовано, у своїй інформаційній роботі українці та поляки також неодноразово апелювали до історичного досвіду власного народу, за тим лише уточненням, що таким чином прагнули скоріше пробудити національну свідомість, ніж аргументувати необхідність загарбницької війни. Хоча нагадування про історичних ворогів також періодично виринають в їхніх повідомленнях.

За задумом пропагандистської машини Дунайської монархії в умовах складності виділення спільного національного героя на перших етапах війни ключовою об'єднуючою фігурою для усіх народів імперії мала стати постать цісаря. Таким чином в Австрії розцвів культ шанування Франца-Йосипа, з головним гаслом «За бога, імператора і батьківщину!» (за аналогією з російським «За віру, царя і Вітчизну!») [54, с. 134]. Якщо частина населення й піддалася цим закликам, то бійці окремих національних формувань, м'яко кажучи, не розділяли такого захоплення образом цісаря. Це можна чітко зрозуміти навіть по обуренню

особового складу обох військових формувань на вимогу скласти присягу Австрійській імперії. Таку ж реакцію простежуємо і на подібну російську пропаганду [7]. Важливо зазначити, що потреби в протидії подібним агітаційним кампаніям не було, адже з затягуванням бойових дій, сакральність особи монарха поступово розмивалася сама собою [54, с. 135]. Однак релігійність і шанування батьківщини все ж були характерними рисами в тому числі й для інформаційної діяльності УСС та Легіонів польських.

Пропагандисти СВУ провину за розв'язання війни повністю покладали на Росію. Ними постійно наголошувалося, що Австро-Угорщина не заявляла про територіальні претензії щодо українських земель на відміну від прямих заяв Російської імперії про приєднання Галичини. Втім, як справедливо зазначив О. Мосієнко, відсутність таких заяв ще не означала, що таких планів не було [54, с. 86]. В рамках цього дослідження пропонується думка, що це усвідомлювали й самі члени СВУ. Проте вони практично повністю вторили пропаганді Австро-Угорщини, зокрема підкреслюючи наскільки положення галицьких українців в складі Дунайської Монархії краще, адже та надавала необхідні умови для розвитку краю [54, с. 119]. Це відбувалось зі зрозумілих причин залежного становища як Українських січових стрільців, так і всього українського руху від австрійської влади. В умовах постійного посилення воєнної цензури та наростаючої шпигуноманії провідні національні діячі не могли дозволити собі відкритої конфронтації з імперією, викриваючи всю неправдивість її заяв. Певну несвободу в діях українців визнає також і дослідник О. Дедуш, коли хронологічно розділяє у своїй роботі стрілецькі пісні на твори часів Першої світової та національно-визвольної боротьби, зазначаючи, що перша група пісень має більше антиросійську спрямованість, так як УСС були складовою австро-угорської армії й не могли повною мірою висловлювати свій патріотизм [31, с. 34]. В аналогічному положенні перебував і польський рух.

Звичайно, на противагу слабопрофінансованим національним організаціям з обмеженою кількістю ідейних співробітників, Австро-Угорщина володіла значно потужнішими пропагандистськими ресурсами. Це і великий тираж агітаційних матеріалів, і можливість налагодження агентурної сітки в тилу ворога, і застосування літаків задля поширення прокламацій в ворожих окопах, і переналаштування системи освіти, і проведення маніфестацій, і експлуатація новітньої кіноіндустрії. Так, наприклад, в 1916 р. у Відні відбулась Військова виставка для показу громадськості трофеїв австроугорської армії [54, с. 115]. Після повномасштабного вторгнення Росії українці могли бачити подібну виставку розбитої техніки окупантів на Михайлівській площі в Києві, яка відкрилась 21 травня 2022 року, пізніше такі демонстрації почали з'являтися й в інших містах також. Втім між сучасністю та минулим є одна суттєва різниця – на зазначених виставках населенню показували в тому числі й «живі» трофеї [54, с. 116].

Маючи значно скромніші спроможності, професор І. Боберський все ж зміг зініціювати в 1918 р. виставку УСС-ів у Національному музеї Львова, в якій брали участь й самі учасники війни. В ході цієї мистецької суспільно-політичної акції було представлено об'ємний історико-документальний матеріал, присвячений діяльності національних збройних формувань. Там були світлини, стрілецькі друковані матеріали та часописи, галерея портретів, малярських творів і багато чого іншого [28]. Своєю чергою Легіони польські мали власні художні виставки ще в 1915 р., а також у наступні роки війни й пізніше, у міжвоєнний період [77, с. 62].

Серед широкого арсеналу імперської пропаганди для деморалізації ворога були чутки та дезінформація (анонімні матеріали з неіснуючого джерела, чи цілком сфабриковані відомості). В продукції такого типу повідомлялося про перемоги власної армії, підкреслювалися втрати ворога і безперспективність опору, пропонувалося здаватися в полон [54, с. 88]. Втім до цих прийомів

долучалися й українські формування. Так, в умовах позиційної війни війська часто практикували демонстрацію плакатів з гаслами чи повідомленнями про власний успіх. То ж у серпні 1915 р. українські січові стрільці виставили над своїми окопами транспарант з написом «Варшава взята!» [54, с. 102]. Тексти листівок переконували, що в австрійському полоні до росіян ставляться надзвичайно добре, причому авторами таких листівок представлялися нібито такі ж полонені [54, с. 121]. Австро-угорська пропаганда активно експлуатувала загальне прагнення миру серед солдатів російської армії й намагалася розвінчати заклик «захисту Вітчизни», робила акцент на беззмістовності війни для російського народу. Противника всіляко переконували, що війну ведуть поміщики та цар за свої інтереси, таким чином скеровуючи агресію російських солдатів проти власних офіцерів, командування, влади. Для цього використовували особисті мотиви такі як бажання зберегти життя, повернутися додому, до того ж «загортали» це в базові для фронту речі – сірники та тютюн [54, с. 101].

Інколи австрійська інформаційно-пропагандистська діяльність досягала тактичних успіхів, провокуючи масові здачі російських солдатів в полон, інколи такого успіху досягала російська пропаганда. Одним із вдалих ходів російської пропаганди виділяють маніпулятивну інформацію щодо продовольства. Так, російські прокламації передали разом з хлібом, нестача якого дійсно відчувалася в австрійських частинах на третьому році війни [54, с. 103]. Проте маємо опис ситуативної контрпропаганди стрільців від Р. Купчинського. Він з гумором подав випадок, коли групі бійців вдалося врятуватися з ворожої засідки: Відібрали їм москалі кріси і повели. Сіли спочивати, розбалакались.

<...>

— В вас, — кажуть москалі, — пленним вуха обтинають, язики вирізують.

— Хто це вам такого нагородив?! Нічево подобного. Сидять собі ваші солдати в таборах, юшку кушають та Бога хвалять.

— А юшка єсть? Кажуть, що в вас кушать нема що.

— Нема?! А погляньте лиш!

І Барилко добув з хлібника м'ясу консерву, хліб і каву.

— Те саме получають і пленні. Сам бачив, — додав, ховаючи все те назад у хлібник. — А ми, солдати, то ще на добавок і це.

Відчепив боклажку і тицьнув першому москалеві під ніс. Той затягнувся і аж покректав

— Настоящий ром!..

<...>

Стрілецький рум швидко перейшов у солдатські шлунки і ще більше розв'язав солдатські язики та розм'якшив серця.

Саме тоді жиди покінчили торг і вирішили, що австрійський полон для обидвох сторін багато корисніший [41, с. 106-107].

Австрійські чиновники, котрі залишалися в тилу російських військ, отримували завдання розповсюджувати чутки, що все чоловіче населення Галичини буде призвано до царської армії, тому всі чоловіки мають переховуватися. Також здійснювалося тероризування галичан, які працювали на потреби російської армії. Наприклад, в травні 1915 р. австрійські агенти погрожували залізничникам розправою за допомогу росіянам. І такі заходи були надзвичайно дієвими, адже паралізували роботу залізничної станції в момент, коли забезпечення військ було життєво необхідним [54, с. 110].

Ще одним ресурсом, до якого повною мірою мала доступ Австро-Угорська імперія й не могли мати національні організації, були військовополонені. Вони виступили в якості одного з найважливіших трофеїв інформаційної війни, адже перспектива переманити на свій бік солдатів ворога й в такий спосіб поповнити власні втрати виглядала надзвичайно спокусливо [54, с. 121]. Тому на це завдання кидалися величезні сили, які, втім, не приносили аж надто високої ефективності. Надзвичайно міцним залишався емоційний зв'язок полонених з батьківщиною,

стійкою була недовіра до інформації супротивника, давалась в знаки в тому числі й контрпропаганда ворога, який, передбачаючи можливе потрапляння бійців в полон, готував їх до інформаційно-психологічних операцій. Визнаючи свою поразку в боротьбі за свідомість захоплених бійців, Відень з перемінною частотою допускав до полонених українців і поляків представників СВУ та НКН. Вочевидь, австрійська влада вважала, що національна спорідненість пришвидшить процес вербування.

Що стосується забезпечення внутрішньої пропаганди Дунайської монархії, то австрійська влада намагалася взяти повністю під свій контроль інформаційне «дозвілля» військовослужбовців на фронті та в тилу. Так як більшу частину війни займала саме позиційна боротьба для розважання бійців на позиції відряджали артистів естради [54, с. 93]. Легіони польські мали також власні імпровізовані кінотеатри. До прикладу, у 1915 році менш ніж за 2000 кроків за лінією окопів Другої бригади діяв так званий «кіно-сарай», яким опікувався санітарний начальник бригади доктор Ловінч. За повідомленнями на кожному сеансі були присутні близько 100-150 легіонерів. Відомо також, що у 1916 році, коли легіонери надовго застрягли на Волинському фронті, в одному зі збудованих солдатами поселень з'явився невеликий кінотеатр, який постачався безпосередньо НКН [64, с. 292]. Не важко здогадатися яким був зміст цих кінострічок, з якою метою їх доставляли аж до фронту і який вони мали вплив на бійців. Зазначимо лише, що інформацію про подібну організацію дозвілля для Українських січових стрільців не зустрічається.

На плакатах внутрішнього військового займу активно використовувався образ середньовічного лицаря на коні, який вражає дракона. На його обладунках часто розміщували імперський герб. Пізніше цей образ доповнився образами бійців штурмових загонів, де вони зображуються в сталевому шоломі та з гранатою в руці [54, с. 142].

На цивільне населення намагалися впливати свідченнями про порушення росіянами правил ведення війни. Щоправда, згодом такі повідомлення зникали, щойно власна армія починала широко застосовувати подібне озброєння [54, с. 154]. До жителів східноєвропейських регіонів Дунайської монархії з низьким рівнем освіти державна пропаганда широко застосовувала візуальні образи: ілюстрації, фільми тощо [54, с. 116].

Розуміючи цінність емоційного резонансу, імперська пропаганда активно зверталася до співчуття аудиторії заради досягнення своїх цілей. З такою метою збиралися добровільні пожертви на потреби поранених та хворих воїнів. Проте окремою ланкою в такого роду маніпуляції є використання образу дітей. Так, в німецькій пропаганді (з якої це відповідно перекочувало в австрійську) бачимо дітей у головних уборах країн-союзниць, що символізували окремо кожен із держав [Додаток Л]. Або ж дітей зображали задіяними в якихось важливих суспільних процесах хоч то сюжет про пошук зрадників, чи про допомогу фронту. Цей пропагандистський хід діяв відразу на декількох рівнях: по-перше, дитячий образ несвідомо викликає у багатьох дорослих людей бажання захистити їх; по-друге, такі зображення переконують споживача в невинуватості власної сторони; по-третє, це провокує символічні уявлення про мир та майбутнє, адже діти природно сприймаються дорослими як їхнє продовження.

В ході даного дослідження, зокрема в доступних нам матеріалах, згадки дітей рідко зустрічалися в інформаційно-пропагандистській роботі Українських січових стрільців та Легіонів польських. Щодо візуальних образів, то було знайдено лише один плакат польських легіонерів, де використовується образ дитини в контексті взаємодії з солдатом [Додаток М]. Не зважаючи на типове дитяче вбрання, у хлопчика на голові намальовано кашкет дуже подібний до того, який зображено на легіонері. Принаймні, він точно такого ж кольору, що вказує на те, що головний убір радше військового походження. До того ж одна рука дитини піднята в жесті віддання честі. З текстового повідомлення під

зображенням можна зрозуміти, що йшлося про певну організацію зустрічі легіонерів з дітьми, на якій було заплановано тренування велосипедистів, таборування, легіонерські пісні, вечірня молитва. Нехай такий плакат є дещо подібним до імперських ілюстрацій, проте присутність дитячого образу на ньому є більш ніж виправданою, адже йшлося про атракції для польських дітей за участі військових. Своєю чергою серед матеріалів Українських січових стрільців зображень дітей знайдено не було.

На цьому моменті постає закономірне питання: якщо пропагандистська машина імперії працювала безперебійно, задовольняючи всі інформаційні та емоційні потреби свого населення та війська, то навіщо тоді Українські січові стрільці та Легіони польські так прагнули створити власні видання та власні твори? Окрім очевидних прагнень самостійності, велике значення також могло відіграти бажання зберегти специфічну групову ідентичність, сюди ж входить потяг до ініціації та певної втаємниченості. Річ у тім, що, потрапляючи на війну, особистість проходить глибоку трансформацію та часто втрачає своє попереднє «я». У такій ситуації воїн стає частиною нового колективу, де формується міцний зв'язок через спільний досвід. У межах цієї фронтової спільноти виникає специфічна система знань, яку розуміють лише «свої», вона своєю чергою стає фундаментом для особливого гумору, наповненого натяками на події, які будуть зрозумілими лише учасникам тих подій. Автори подібних творів, судячи з усього, навмисне не подають у своїх текстах роз'яснень для «чужих», аби таким чином віддати шану своїй спільноті. Вони прагнуть, аби в читача зберігалось відчуття закритого світу, доступного лише тим, хто був поруч у критичні моменти.

Загалом дослідники сходяться до думки, що Перша світова війна зробила досвід минулої інформаційно-пропагандистської роботи непридатним для нових умов, адже поява новітньої далекобійної зброї призвела до невидимості ворога для звичайних солдатів, а отже зменшила можливість для індивідуальної хоробрості. З іншого ж боку таке положення справ полегшило завдання

пропаганди з нав'язуванням образу ворога. Так, в Австро-Угорщині стосовно росіян та італійців часто використовувалися словосполучення «ворожі орди» [54, с. 144]. Проте навіть ця перевага швидко вичерпала себе, коли населення Дунайської монархії побачило перших полонених, які попри всі уявлення про ворога як чогось кардинально «іншого» виглядали, як звичайні люди, що не могло не пробуджувати до них співчуття. У багатьох бійців виникав дисонанс між тим, що їм розповідають, і тим, що вони бачили в бою на власні очі. Ця невідповідність була настільки різюча, що подекуди антивоєнною пропагандою починали займатися цивільні жителі Галичини [54, с. 164].

Мабуть, одним із не таких вже і передбачуваних результатів початку війни для імперії стало загальне зростання грамотності солдатів й мирного населення. Необхідність слідкувати за новинами, бажання отримати вісті з дому та надіслати листа у відповідь спонукало вчорашніх селян і робітників до опанування читання та письма, що відкривало для них дорогу не лише до офіційних джерел інформації, а й до альтернативних (в тому числі ворожих). Своєю чергою за таку можливість ухопилися представники національних формувань, коли вже згадані представники інтелігенції в складі УСС та Легіонів польських бралися навчати своїх неосвічених побратимів. Будучи відрізаними від впливу імперії в окопі, вони виступали для них і першоджерелом інформації, і постачальниками необхідної літератури для навчання. Можна навіть припустити, що українські та польські пропагандисти скористались так званим «синдромом каченяти».

В той час, як Австро-Угорщина перекладала провину за поразки на місцеве населення чи внутрішніх ворогів стрільці й легіонери в якості внутрішнього ворога неодноразово називали власні вади. Таку позицію можна вважати на порядок зрілішою, особливо зі сторони тих національних утворень, які «через низький рівень цивілізаційного розвитку жодним чином не здатні створити власну державу». Так, наприклад польські легіонери гостро висміювали

негаразди своєї служби, поведінку окремих бійців і власну релігійність в одному з номерів «Шрапнелі» [19]. Самокритики в часописах УСС теж було вдосталь.

В нездатності визнати власні помилки й відповідно в не здатності посміятися з власних вад криється набагато більше, ніж простий прорахунок пропагандистської кампанії. Імперії, як правило, над собою не сміються, вони значно охочіше насміхаються зі своїх суперників, або ж з національних меншин [38, с. 46]. Це якраз одна з тих підвалин, на яких тримається колонізатор, і та, котра його зруйнує. Саме такий підхід викликав більше довіри до здавалось би несерйозних гумористичних часописів національного спрямування, ніж до авторитетних державних джерел, які за свідченнями Р. Купчинського «подавали побіди під щораз ближчими місцевостями. Виглядало, що коли так далі піде, то австрійська армія, весь час побіджуюючи, дійде до брам Відня» [40, с. 56].

Нехай обидва добровольчі формування вдавались до методів і прийомів, які активно використовувала імперія, проте в основі їхньої інформаційно-пропагандистської діяльності лежали аж ніяк не заклики поповнювати ряди австро-угорської армії чи виправдання її дій в ході Великої війни. Українці та поляки перш за все прагнули захопити новобранців для створення власного війська, а згодом і незалежної держави. Проте тут все одно напрошується питання: як невеликій когорті пасіонаріїв, яким часто бракувало коштів і кадрів, змушеним підлаштовуватися під імперію, повторювати за нею, вдалося те, чого не вдалося цілій монархічній системі? Відповідь може полягати в тому, що правда не потребує величезних капіталовкладень. Брехня ж навпаки вимагає постійної підтримки та безперервної роботи для маскування своїх вразливих місць, адже найменший сумнів чи розбіжність здатні викрити її штучність. Зрештою австрійський письменник С. Цвейг наголошував, що підтримування сильних почуттів ненависті до ворога не може тривати вічно, його потрібно постійно підживлювати, чим, власне, Австро-Угорщина завзято займалась.

Висновки до другого розділу

Отже, в ході даного дослідження було визначено, що методи та засоби інформаційно-пропагандистської діяльності Українських січових стрільців та Легіонів польських не надто відрізнялися між собою. Так, задля підвищення ефективності зовнішньої пропаганди обидві добровольчі формації намагалися досягти помітних успіхів на полі бою, а також вирізнитися серед інших військових австро-угорської армії окремими візуальними атрибутами.

До методів зовнішньої пропаганди стрільців та легіонерів можемо віднести: розбудову власної легенди; історичні посилення; налагодження приязних стосунків з місцевим населенням; створення образу «своїх/чужих»; апеляція до емоцій; співчутливе ставлення до співвітчизників, які опинились по той бік лінії розташування. Своєю чергою до спільних засобів інформаційно-пропагандистської роботи було віднесено: носіння національних відзнак; проведення освітніх лекцій; виконання патріотичних пісень; випуск листівок, плакатів, відозв; організацію театральних виступів, виставок; спорудження власних пам'яток; поширення творів бійців в цивільних виданнях. В арсеналі внутрішньої пропаганди було виділено військові часописи, офіцерські бесіди з особовим складом, а також створення власних пам'яток. Деякі з перелічених методів діяли в обидві сторони.

Також вдалося з'ясувати, що багато агітаційних прийомів національних організацій були подібними, а то і повністю повторювали методи імперської пропаганди. Таке підігрування було зумовлено залежним становищем цих організацій від рішень Дунайської монархії, проте зрозумілим є те, що основною метою українських і польських пропагандистських матеріалів було не зміцнення імперії, а створення власних держав.

ВИСНОВКИ

В даному дослідженні було проаналізовано інформаційно-пропагандистську діяльність збройних формувань Українських січових стрільців і Легіонів польських з порівнянням методів та засобів їхньої агітаційної роботи. Першочергового було проаналізовано історіографію, котра стосувалася цієї теми, до уваги було взято як наукові роботи вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Виходячи з цього зроблено висновок про малодослідженість даної теми. Було виявлено, що набагато більший науковий доробок числиться за працями про пропагандистську роботу окремих імперій та порівняння їх методів між собою, ніж за агітаційною діяльністю невеликих національних організацій. Навіть наявні роботи, які торкаються останньої теми, містять радше аналіз художньої цінності творів Українських січових стрільців та Легіонів польських замість того, щоб поглиблювати вивчення національного досвіду ведення пропаганди. Такі спостереження лише підтверджують актуальність даної теми.

В ході дослідження важливим було розглянути саме ті джерела, які б дозволили розкрити методи внутрішньої пропаганди в лавах українських і польських бійців. Для даної кваліфікаційної роботи такими джерелами послужили військові часописи Українських січових стрільців «Самопал» та «Червона калина». Своєю чергою зі сторони Легіонів польських було відібрано видання «Шрапнель» і «Відвага». Також до дослідження було долучено листівки та плакати обох військових формувань.

Також вдалося окреслити історичні передумови формування Українських січових стрільців та Легіонів польських. Задля вирішення цього завдання було проаналізовано наукову літературу присвячену становищу українського та польського населення в Галичині напередодні Першої світової війни, польсько-українським відносинам і т. д.. Внаслідок чого було визначено основні точки доторку між українцями та поляками в політичній, соціальній та культурній

сферах в межах однієї імперії. Вдалося виділити спільні риси положення обох народів (відсутність власної держави; поділ земель між імперіями; загроза асиміляції з народами-поневолювачами), а також відмінності в стартових позиціях боротьби за незалежність. До останніх можна зарахувати прихильність Відня на стороні поляків, що проявлялося у наділенні їх більшими політичними та економічними можливостями. Загострення польсько-українських стосунків на початку Першої світової війни в межах даного дослідження пояснюється сильною подібністю двох державних проєктів, в яких створення окремої країни обґрунтовувалося виконанням ролі буфера для Відня зокрема і всієї Європи від російської навали. Ідентичність цих ідей породжувала високий рівень конкуренції між поляками та українцями, а як наслідок взаємну агресивність.

Врахування всіх вищеперерахованих аспектів допомогло системніше проаналізувати інформаційно-пропагандистську роботу Українських січових стрільців та Легіонів польських. Окремо було розглянуто методи пропаганди націлені на зовнішнього споживача, адже перед добровольчими формуваннями стояло першочергове завдання довести необхідність боротьби власному населенню, яке довгий час перебувало під гнітом імперії. То ж внаслідок нашої роботи було виведено такі спільні методи зовнішньої пропаганди стрільців та легіонерів як: розбудова власної легенди; посилення на історичні образи; налагодження приязних стосунків з місцевим населенням; конструювання образу «своїх/чужих»; апеляція до емоцій; співчутливе ставлення до співвітчизників, які опинились по той бік лінії розташування. До спільних засобів інформаційно-пропагандистської роботи було віднесено: проведення освітніх лекцій; виконання патріотичних пісень; випуск листівок, плакатів, відозв; організацію театральних виступів, виставок; створення власних пам'яток; поширення творів бійців в цивільних виданнях; носіння національних відзнак. Важливим висновком стало те, що більшість з перелічених методів та засобів зовнішньої пропаганди діяли одночасно й в якості внутрішньої інформаційної роботи з

особовим складом. Спільною рисою агітаційної діяльності обох добровольчих формувань також була допомога в її налагодженні з боку окремих організацій СВУ та НКН. В якості інструментів впливу націлених суто на бійців УСС та Легіонів польських було визначено військові часописи та виховні бесіди офіцерів з рядовими солдатами.

Що стосується різниці в інформаційно-пропагандистській роботі двох військових формувань, то було зроблено висновок, що основні відмінності стосувалися політичного положення українських та польських земель, котре зберігало свої головні характеристики ще з довоєнних часів. Так, пріоритет наданий Віднем полякам у справах внутрішнього устрою імперії, сприяв успішнішій організації їхньої пропагандистської роботи. Адже досвід управління, котрий польські діячі отримували на державних посадах, сприяв розвитку управлінських навичок, кращій координації великих команд, вдалому стратегічному плануванню. В той час як українські пропагандисти часто діяли хаотично, реакційно, вибудовуючи свою роботу «знизу». Ще однією суттєвою різницею між стрільцями та легіонерами була визначеність у питанні провідного очільника національного руху. В той час як усуси не надавали перевагу нікому конкретному, поляки майже одноголосно об'єдналися довкола Ю. Пілсудського, що, на нашу думку, стало ключовим рішенням в процесі здобуття ними незалежності.

Важливою частиною даного дослідження стало також вивчення ролі агітаційної діяльності Українських січових стрільців та Легіонів польських в контексті пропаганди Австро-Угорської імперії. Було встановлено, що інформаційна робота національних рухів багато в чому вторила Дунайській монархії, зокрема в питаннях поширення антиросійських настроїв і загального підвищення іміджу Відня. Також за українськими та польськими пропагандистами спостерігається копіювання імперських агітаційних методів це і залучення історичної пам'яті, і створення образу «свого/чужого», і організація

дозвілля в патріотичному характері. Попри виявлену подібність є розуміння, що справжньою метою національних рухів було формування окремої громадянської ідентичності та боротьба за незалежність.

Основні відмінності в інформаційно-пропагандистській діяльності національних формувань та імперії полягали в тому, що остання володіла набагато більшими ресурсами. До таких відносились можливість налагодження агентурної мережі в тилу ворога, залучення передових технологій (зокрема аеропланів і кіноіндустрії), повний доступ до військовополонених і ряд інших. Показовим є те, що, маючи всі перелічені переваги, в результаті Австро-Угорська імперія програла інформаційну війну слабкопрофінансованим і нечисельним національним організаціям.

Підсумовуючи, можна сказати, що, не зважаючи на досвід нових війн, спадок Першої світової ще не вичерпав себе. Так як саме в цей період зародилося інформаційно-пропагандистське протистояння в тій формі, в якій ми його знаємо сьогодні, історичні паралелі з цим часовим проміжком дозволяють нам краще зрозуміти специфіку дії агітаційного механізму й причини, виходячи з яких застосовуються ті чи інші методи. Своєю чергою подальше дослідження національного спадку у сфері державотворчої пропаганди допоможе укріпити сучасну інформаційну політику. Залучення до таких наукових робіт практик сусідніх країн покращують якість вітчизняних досліджень, адже сприяють підвищенню рівня об'єктивності, зменшують упередженість стосовно власних джерел, а також забезпечують дослідницьку відкритість. Так, обробка матеріалів Легіонів польських дає можливість попередити певну заангажованість вітчизняних вчених та популяризаторів історії в питанні оцінки унікальності художніх творів Українських січових стрільців. Отже, українська історіографія не має нехтувати такими вузькопрофільними темами як інформаційно-пропагандистська діяльність добровольчих формувань, адже ці аспекти нашого

минулого висвітлюють витоки протидії ворожій пропаганді, що є надзвичайно корисним у сьогоденні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. А що як поновлять кайдани розбиті. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 3. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
2. Автономія чи федерація. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 29. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
3. Антін Лотоцький. Гей, внуки Дажбога!. Червона калина. 1917. Кіш. С. 3–4. URL: <http://ounuis.info/library/journals/608/chervona-kalyna.html> (дата звернення 24.09.2024)
4. Бувший редактор «УСУСУ». Український самохотник. 1917. Кіш. С. 18. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
5. В погоні за «союзами». Український самохотник. 1916. Кіш. С. 5-10. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
6. Дещо з пекла. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 7. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
7. З визволеного Львова. Український самохотник. 1915. Кіш. С. 8. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
8. Кінчиться вже мабуть доба. Український самохотник. 1916. Кіш. С. 5. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)

9. Мир заключений!!!. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 1. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
10. Народ кайдани розрива. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 3. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
11. Не буде ніколи мира! Український самохотник. 1915. Кіш. С. 6. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
12. Не будьте миротворцями!. Український самохотник. 1916. Кіш. С. 12. URL: <http://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
13. Нема вже Вкраїнців. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 8. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
14. Новинки. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 24. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
15. Прийди весно!. Червона калина. 1917. Кіш. С. 6. URL: <http://ounuis.info/library/journals/608/chervona-kalyna.html> (дата звернення 24.09.2024)
16. Телеграми Пісочна [Централя]. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 16. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)
17. Як десятник У.С.С. миротворець II армії отримав відпустку? Український самохотник. 1917. Кіш. С. 26. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)

18. Obijak 1919, nr 37, s. 8 URL: <https://polona.pl/item-view/77d9d903-7e58-41bf-9843-04f3ea8924bc?page=7> (дата звернення 24.09.2024)

19. Szrapnel 1916 R. 1, nr 2, s. 8 URL: <https://polona.pl/item-view/7f8823d7-813a-491c-b18b-c61aa0ea2c8a?page=7> (дата звернення 24.09.2024)

20. Szrapnel 1916 R. 1, nr 3, s. 4 URL: <https://polona.pl/item-view/df4bb31a-3458-4b7a-9186-e5f7741c4ab9?page=3> (дата звернення 24.09.2024)

21. Zuchowaty 1916, nr 1, s. 2-3 URL: <https://polona.pl/item-view/5f3880be-a333-488e-a231-e01084396e6c?page=1> (дата звернення 24.09.2024)

22. А що як поновлять кайдани розбиті. Український самохотник. 1917. Кіш. С. 3. URL: <https://ounuis.info/library/journals/606/ukrainskyi-samokhotnyk.html> (дата звернення 24.09.2024)

Література:

23. Ачканов Г. П. Очерки Февральской и Октябрьской революции в Одессе(развитие революционного движения в Одессе в 1917–1918 гг. и роль большевиков). Одесса: Истпартотдел, 1927. 70 с.

24. Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. Львів, 2018. 308 с.

25. Башняк Л. І. Стрілецькі театри Легіону УСС і Галицької армії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 249-255.

26. Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму. Симферополь : Крымгосиздат, 1927. 336 с.

27. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : у 2 к. / ред. Колегія: В. А. Смолій (голова) та ін.; ТОВ «Видавництво “КЛЮ”». Київ, 2014. К. 1 : Історичні нариси. 784 с.

28. Гах І. Стрілецькі виставки. Zbrucь : веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/46913> (дата звернення 24.09.2024)

29. Грушевський М. Наша політика. Львів : Вид-во НТШ ім. Шевченка, 1911. 119 с.
30. Гуйванюк М. Р. Січковий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.). Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 254 с.
31. Дедуш О. В. Українські військові пісні як елемент національної самосвідомості. *Молодий вчений*. 2014. № 7 (10). С. 32–36.
32. Довгошия В. Стрілецька пісня як основа творчості Романа Купчинського. *Молодь і ринок*. 2012. № 10. С. 145–149.
33. Думін О. О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918. Львів : Видавнича Кооператива «Червона калина», 1936. 375 с.
34. Єрмоленко В. А. Коли насильство видається прекрасним. Zbruc̆ : веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/90882> (дата звернення 24.09.2024)
35. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підруч. / Я. М. Жарков та ін. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
36. Клим'юк У. Становище поляків у Галичині напередодні та в роки Першої світової війни. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2011. Вип. 19. С. 166–173.
37. Кобрин Н. В. Стрілецькі пісні літературного походження. Витоки і особливості жанру. Львів : Сполом, 2007. 96 с.
38. Коваль З. Гумор та сатира як механізми стійкого інформаційно-психологічного впливу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. Т. 1, № 81. С. 45–49.
39. Кузьменко О. Стрілецький анекдот: Контекст – сюжет – текст. *Народознавчі зошити*. 2010. № 1–2. С. 114–126.
40. Купчинський Р. Заметіль П. Перед навалою: повість зі стрілецького життя. Львів : Видавнича Кооператива «Червона Калина». З друкарні Ставропігійського Інституту, 1928. 192 с.

41. Купчинський Р. Заметіль. III. У зворах бескиду : повість зі стрілецького життя. Львів : Каменяр. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1991. 143 с.

42. Купчинський Р. Стрілецька пісня / пригот. до передруку Ю. Ясіновський; ЛНМА імені М. В. Лисенка. *Українська музика : науковий часопис*. 2017. Число 3 (25). 188 с.

43. Лазарович М. В. Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни : монографія. Тернопіль : Тайп, 2003. 114 с.

44. Лазарович М. В. Політична активізація українських січових стрільців у контексті революційних подій в Наддніпрянщині (1917 – початок 1918 р.). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 63–70

45. Лассуэлл Г. Д. Техника пропаганды в мировой войне / пер. с англ. В. Г. Николаева. Москва : ИНИОН РАН, 2021. 237 с.

46. Маковей О. Вибрані твори. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1954. 471 с.

47. Макойда О. Осип-Роман Сорохтей та стрілецькі часописи. *Мистецтвознавство*. 2007. Ч. 2. С. 45–52.

48. Матеріали Всеукр. наук. конф. «Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття», 17 травня 2007 р. Колимия : Вік, 2007. С. 53–62.

49. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.», 21–22 лист. 1996 р. Івано-Франківськ : Плай, 1997. 451 с.

50. Михалевич В. Сатирична графіка художників Пресової квартири УСС – О. Куриласа та О. Сорохтея. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 34. С. 39–44

51. Монолатій І. С. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914–1918. Київ : Темпора, 2008. 85 с.

52. Мосієнко О. В. Пропагандистська кампанія на Південно-Західному фронті Першої світової війни: аналіз ефективності на основі нарративних джерел. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 124–133.

53. Мосієнко О. В. Пропагандистська кампанія на Південно-Західному фронті Першої світової війни: аналіз історіографії. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2018. №5. С. 64–74.

54. Мосієнко О. В. Російська та австро-угорська пропаганда на Південно-Західному фронті в 1914–1917 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Житомирський державний ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2019. 240 с.

55. Папакін А. Г. До питання про однострій Збірної (Перехідної) станиці Українських січових стрільців у Відні, 1914–1919 рр. *Стрій*. 2019. №1. С. 5–14.

56. Папенко Є. Українські січові стрільці: присяга на вірність Австро-Угорщини чи боротьба за українські державні інтереси. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 39. С. 102-107.

57. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Основы военнокоммуникативных исследований. Москва : Рефл-бук, 2000. 213 с.

58. Рожак К. Б. Шарж і карикатура у контексті видавничої діяльності мистецького угруповання Українських Січових Стрільців. *Народознавчі зошити*. 2009. № 3–4 (87-88). С. 497–503.

59. Рожак-Литвиненко К. Б. Мистецьке угруповання Українських Січових Стрільців: художники, традиції, жанрові та стильові особливості творів : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.05 / Львівська національна академія мистецтв. Львів, 2017. 380 с.

60. Сегеда С. П. Засоби масової комунікації у зоні бойових дій: історичний досвід і сучасність. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 1. С. 5–19.

61. Скрипник М. О. Історія пролетарської революції на Україні: Короткий начерк з портретами. Харків : Червоний шлях, 1923. 85 с.
62. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8. 927 с.
63. Drozdowski M., Węzłowe problemy dziejów Legionów Polskich w historiografii II Rzeczypospolitej. *Analecta : studia i materiały z dziejów nauki*. 2021. R. 30, z. 3. S. 135–153.
64. Drozdowski M., Naczelny Komitet Narodowy (1914-1918). Polityczne i organizacyjne zaplecze Legionów Polskich : roz. dok. Uniwersytet Jagielloński. Kraków, 2014. 415 s.
65. Dudek, T. Walki Legionów Polskich W Karpatach (wrzesień-październik 1914 r.). *Sowiniec*. 2017. 28 (50-51). S. 9–42.
66. Frasz Z. Galicja. Wrocław : Polnos Łąskie, 2003. 300 s.
67. Gałęzowski M. Wacław Lipiński i jego pamiętnik z bojów I Brygady. Łomianki 2014, 12 s.
68. Jurkiewicz-Zejdowska A., Propaganda wojenna. Warszawa : Muzeum Wojska Polskiego, 2015. S. 142–172.
69. Kilańczyk P. Julian Stachewicz (1890–1934) – żołnierz i historyk. Poznań, 2014. S. 190–228.
70. Konrad A. Park Amunicyjny Legionów Polskich w Łodzi w latach 1916–1917. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne*. 2019. T. 20, z. 2. S. 67–80.
71. Kozubel M. Dezercje, brak dyscypliny i nieposłuszeństwo rozkazowi żołnierzy Ukraińskich Strzelców Siczowych w latach 1914–1918. Grajewo, 2017. S. 33–50.
72. Kozubel M. Legion Ukraińskich Strzelców Siczowych i Polskie Legiony – podobieństwa i różnice, losy weteranów po zakończeniu I wojny światowej. *Militaria Pomorskie: Zbiór studiów*. 2018. T. XII. S. 137–148.

73. Mrowiński P. Sztuka na froncie. Teatr Dramatyczny 2. Korpusu Polskiego oraz Teatr Wojska Polskiego – analiza porównawcza. Warszawa, 2018. S. 44–64

74. Niewiarowska J. Pisarze polscy w służbie propagandy niepodległościowej (1914–1918). *Ignatianum*. 2021. Nr 2, S. 31–46.

75. Odziemkowski J. Legenda Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego a współczesność. *Niepodległość i Pamięć*. 2002. R. 9, nr. 1. S. 53–66.

76. Seniów J. Kultura legionowa w czasie pierwszej wojny światowej na łamach prasy krakowskiej (1914–1918). *Studia Ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*. 2003. Nr. 2. S. 203–211.

77. Sosnowska J. Sztuka Legionów Polskich. *Rocznik Historii Sztuki*. 2015. T. 40. S. 61–80.

78. Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej «„Nie wierząc nam, że chcieć – to móc!” Legiony i ich wpływ na sprawę polską w latach 1914–1918», Toruń, 19–20 X 2017. *Dzieje Najnowsze*. T. 49, nr 4, S. 313–317.

79. Stawecki P., Generał Marian Kukiel jako szef Biura Historycznego Sztabu Generalnego i jego konflikt z marszałkiem Józefem Piłsudskim w 1925 r. *Przegląd Historyczny*. 1987. T. 78, nr 3. S. 493–516.

ДОДАТКИ

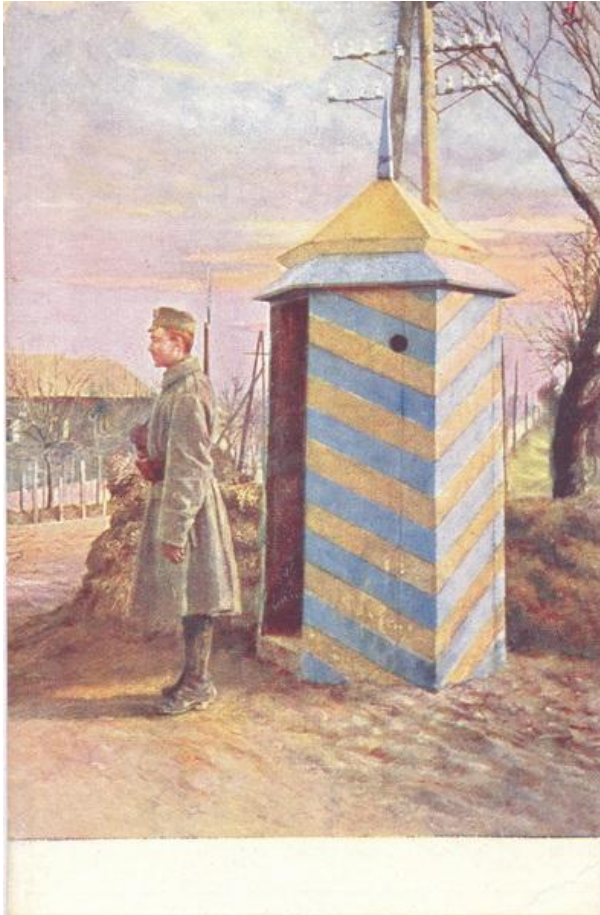
Додаток А. Світлина кокарди УСС 1916–1917 рр.

**Додаток Б. Світлина орла легіонівського типу для носіння на капелюхах
1917-1919 рр.**

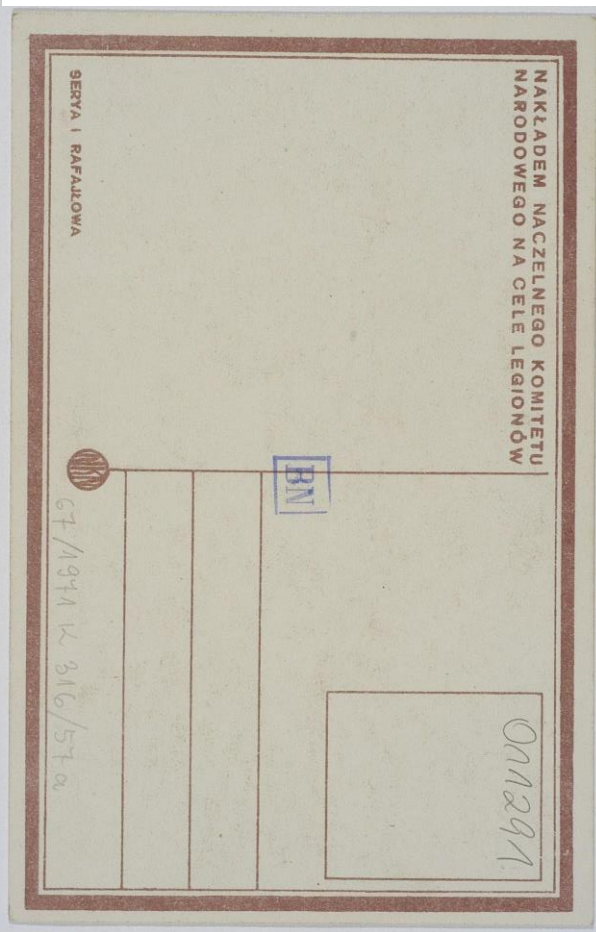
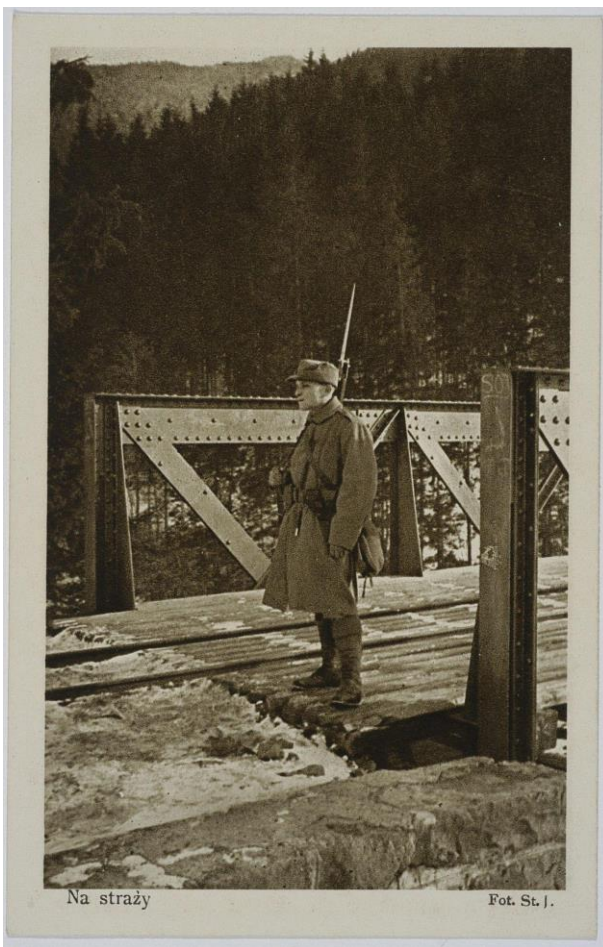

Додаток В. Листівка видавництва Центральної Управи УСС, авторства Ю. Буцманюка 1917 р.. Назва «На варті», підпис на звороті: «Дохід на інвалідів Українського Війська»

<p>На варті. — Святаїна Ю. Буцманюка, 1917.</p>	<p>Центральна Управа Українських Січових Стрільців. — Ч. 14. —</p>
<p>Українська Головна Команда в Україні</p>	<p>Blank area for address and message with horizontal and vertical dashed lines.</p>

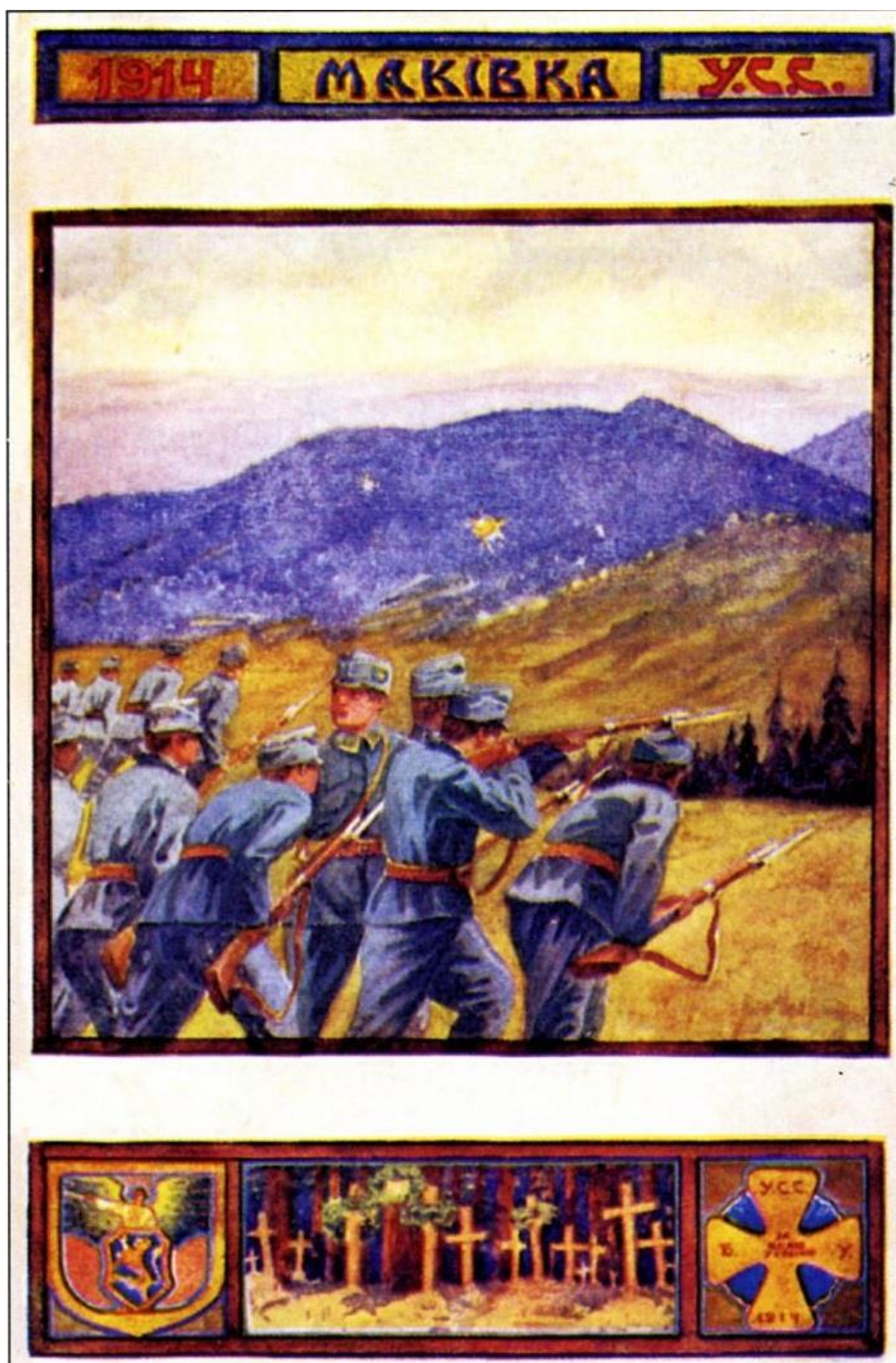
Додаток Г. Листівка видавництва Верховного національного комітету,
авторства С. Яновського 1915 р.. Назва «На варті», підпис на звороті: «Від
Верховного національного комітету для цілей легіонів»

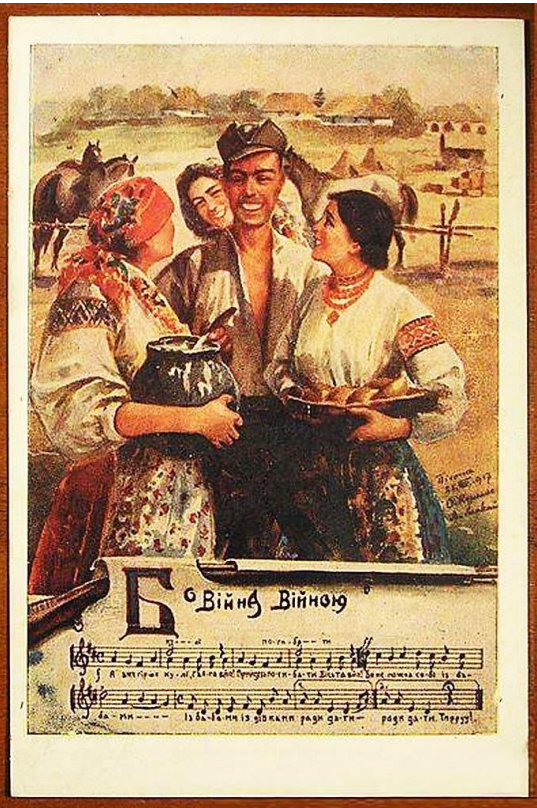
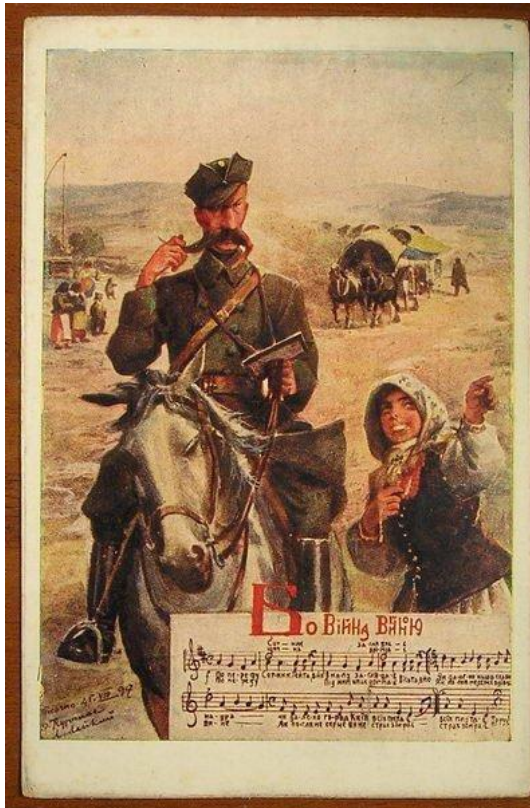
Додаток Д. Листівка «Польська гвардія» із зображенням улана польських легіонів видавництва Салону польських художників у Кракові, 1917 р..

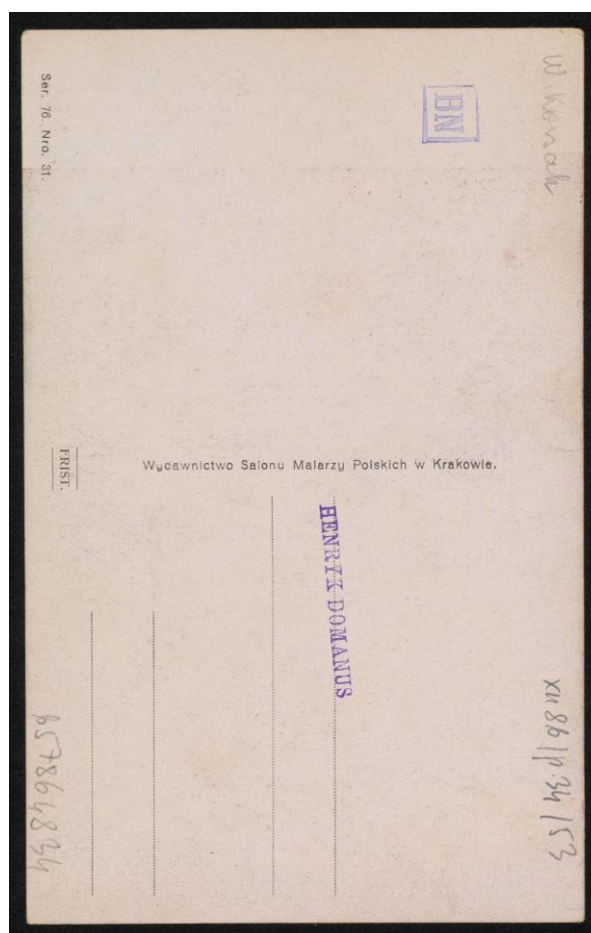
Додаток Е. Листівка «Український легіон в Карпатах» авторства Ю.
Буцманюка, накладом «Союзного Базару» Львів.

Додаток Ж. Серія поштівок видання «Червоної калини» 1918 р.

**Додаток 3. Листівка видавництва Салону польських художників у Кракові,
авторства Коссака, Войцеха. Назва «Чи скоро я піду в поле?».**

Додаток II. Плакат видавництва Військового відділу Верховного національного комітету, авторства К. Машковського 1915 р.

LEGIONY POLSKIE

Naród polski pokazał, że pomimo długiej niewoli żyje i umie walczyć o swoją przyszłość niezależną; po raz pierwszy od dziesięcioleci stanął na równi z innymi narodami przez stworzenie LEGIONÓW POLSKICH.

Z własnej woli, nie z nakazu, tysiące ochotników z całej Polski poszły w bój przeciwko Rosji, najokrutniejszemu ciemiężcy Polski. Za ucisk i krzywdy ludu, za Sybir i szubienice, za znieprawianie duszy młodzieży i tłumienie życia narodowego niosą pomstę, o której marzyły pokolenia. Ostrzami bagnatów krzesza zapomniane prawo Polski.

Na polach bitew, pod Laskami, Krzywopłotami, Nadworną, Limanową, Rafajłową, Łowczówkiem wskresiły już Legiony sławę żołnierza polskiego, którego umiłowanie wolności prowadzi do bohaterstwa. Ochotnicy od roli, z warsztatów, fabryk i szkół wzbudzają podziw, uzyskują najwyższe odznaczenia za czyny rycerskie.

Rodacy! W wojnie światowej wyteżają swe siły wszystkie narody. Na walkę krwawą posyłają miliony żołnierzy. Wiedzą, że klęski wojny przeminą, ale okupić niemi trzeba skarby największe: niepodległy spokojny byt narodowy.

Biada biernym i obojętnym, którzy znoszą cierpliwie okrucieństwa wojny. Z pożogi wojennej nie wszędzie dla nich jutrzemka lepszej doli.

Rodacy! Czas wstac i brać orzeź! Departament wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego wzywa wszystkich Polaków, zdolnych do służby wojskowej do Legionów Polskich.

Czeka Was broń, dawno przez Polaka pożądana dla walki z Rosją, czeka Was mundur, chwała już okryty. Po bratersku Was przyjmą waleczne szeregi, poprowadzą Was polscy komendanci w bój o wolną Ojczyznę.

Woj. 1915. 1915.

Woj. 1915. 1915.

Woj. 1915. 1915.

Додаток К. Листівка видавництва «Червоної калини» 1917 р.

579/9

(„Самохотник“ 1917).

Ав. підполк. — „Зі, цугсфірер, ви йдете як миротворець до Кацапів!

Десятник У. С. С. — Голошу слухняно, що не можу, бо Українці присягали до останнього бороти ся з Кацапами, а не переговорювати з їми!

Ав підп. — То скидайте шапку „мазепинку“ й візьміть нашу та йдіть перед ворога.

Орудник Музики У. С. С. Михась Гайворонський. („Червона Калина“ 1917).

Десятник У. С. С — Перед ворогом Український Січовий Стрелець скидає шапку тільки разом з головою!

<p style="text-align: center;">УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ (типи в рисунках та малюнках) †</p> <p style="text-align: center;">Серія II. № 7 </p>	<p style="text-align: center;">ПЕРЕПИСНИЙ ЛИСТОК</p> <hr style="border-top: 1px dashed black;"/> <hr style="border-top: 1px dashed black;"/> <hr style="border-top: 1px dashed black;"/> <hr style="border-top: 1px dashed black;"/>
<p>Видання „Червоної Калини“ — 1917. Всякі права застережені.</p>	<hr style="border-top: 1px solid black;"/>

Додаток Л. Німецький плакат, присвячений Троїстому Союзу, на якому зображено 4 дитини, що уособлюють німця, австрійця, болгарина і турка.

Додаток М. Плакат авторства Б. Новаковського «Легіони для польських дітей» 5 червня 1917 р.

Y. 11756
1917

RATUJCIĘ DZIECI!
WIELKA KWESTA OGÓLNOKRAJOWA
1917

**LEGJONY
DZIECIOM
POLSKIM**

BOSDAN
NOWAKOWSKI

PARK AGRYKOLI 10 CZERWCA
KADRYL, KAWALERJI 2 P. WŁANÓW ≈ GHYMKANA 1 P. WŁANÓW
PIŁKA NOŻNA 1 i 4 P. PIĘCHOTY ≈ GRUPY HISTORYCZNE
CWICZENIA CYKLISTÓW PŁEKÓW PIĘSZYCH ≈ PIĘŚNI LEGJONOWE
BIWAKI ≈ GOSPODA ŻOŁNIERSKA ≈ POCZTA POŁOWA
MODLIWA WIECZORNA
ORKIESTRY 1.4.6. P. PIĘSZYCH: 2 P. WŁANÓW. POCZĄTEK 3 ½ P. P. WEJŚCIE 1 i 3 MK.

ZA POZWOLENIEM CENZURY PRZEMISŁOWEJ DNIA 5 VI 1917

LIT. W. GŁÓWCEWIKI, WARSZAWA